

บทที่ 9

การคลังของอาณาจักรไทยสมัยรัตนโกสินทร์

ระบบการคลังของเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ 1-4 ซึ่งเป็นสมัยก่อนที่จะมีการปฏิรูปการคลังในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น มีลักษณะไม่แตกต่างไปจากอยุธยามากนัก ส่วนใหญ่ก็ยังคงใช้โครงสร้างแบบเดียวกัน ในบทนี้จะแยกกล่าวตามหัวข้อต่อไปนี้ คือ ประเภทของรายได้ หน่วยงานที่รับผิดชอบ วิธีจัดเก็บผลประโยชน์ของรายได้ และปัญหาและการแก้ไขเปลี่ยนแปลงการคลังของอาณาจักรในสมัยรัชกาลที่ 5

9.1 ประเภทของรายได้

รายได้ของรัฐบาลไทยในสมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1-3 นั้น ก็มีลักษณะคล้ายคลึงกับการหารายได้ของรัฐบาลสมัยอยุธยา กล่าวคือ ได้จากการเรียกเก็บผลประโยชน์จากการประกอบอาชีพต่าง ๆ ของราษฎร ซึ่งได้แก่ พาภิการ และภาษีต่าง ๆ (คำว่าภาษี สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพประทานความเห็นว่าเพิ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3) ผลประโยชน์ที่เรียกเก็บจากไพร์และชาวจีนได้แก่ เงินหรือผลผลิตที่เรียกว่าส่วย ต่อมามาในสมัยรัชกาลที่ 5 เรียกว่าค่าราชการ สมัยรัชกาลที่ 6 เรียกเงินรัชชูปการ ส่วนเงินที่เรียกเก็บจากชาวจีนก็ต้องเรียกเป็นรายได้อีกทางหนึ่งคือ ฤชา ที่รัฐบาลกำหนดเรียกจากการต่าง ๆ ที่รัฐบาลทำให้เพื่อประโยชน์แก่ราษฎร บางคน แหล่งรายได้ประการสุดท้ายคือผลกำไรจากการค้าขายกับต่างประเทศ

9.1.1 ภาษีอากรต่าง ๆ

ในสมัยรัชกาลที่ 1 เจ้าพระยาทิพารวงศบันทึกไว้ว่า มีอากรค่าน้ำ อากรสวน อากรค่าน้ำ อากรสมพัตร อากรสุรา อากรบ่อนเบี้ย และอากรขอนตอนตลาด¹ ภาษีอากรในสมัยรัชกาลที่ 2 ที่มีในหลักฐานก็ได้แก่ อากรค่าน้ำ อากรสวนสมพัตร อากรค่าน้ำ อากรตลาด อากรเตาสุรา อากรบ่อนเบี้ย และจังกอบ ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการเปลี่ยนแปลงเรื่องภาษีขึ้น เนื่องจากได้ทำสนธิสัญญากับเคนรี เบอร์นี่ ลดการผูกขาดสินค้าเป็นผลให้รายได้ของรัฐบาล

ขาดไป จึงใช้วิธีใหม่เพื่อหาเงินเข้ารัฐบาลคือมีการตั้งเจ้าภาษี และตั้งภาษีขึ้นใหม่อีกถึง 38 อายุ่งได้แก่ อาการบ่อนเปี้ยจัน (เดิมมีแต่บ่อนเปี้ยไทย) อาการหวย ก.ช. ภาษีเบ็ดเตล็ดสำราญ ภาษีของต้องห้ามหกอย่าง ภาษีพريกไทยมี 2 ประเภทคือ เก็บจากผู้ซื้อลงสำราญ กับภาษีพريกไทย เก็บจากชาวไร่ที่ปลูกพريกไทย ภาษีฝัง ภาษีไม้แดงมี 2 ประเภท เก็บจากผู้ซื้อลงสำราญ และภาษีไม้แดงเก็บสิบลดจากผู้ขาย ภาษีเกลือ ภาษีนำมันมะพร้าว ภาษีนำมันต่าง ๆ ภาษีกระทะภาษีตันยาง ภาษีไಡชัน ภาษีฟิน ภาษีจาก ภาษีกระแซง ภาษีไม่ไฟป่า ภาษีไม้ราก ภาษีก้อไม้สัก ภาษีไม้ค้างพลู ภาษีไม้ต่อเรือ ภาษีไม้ชุง ภาษีฝ่าย ภาษียาสูน ภาษีปอ ภาษีคราม ภาษีเนื้อแห้ง-ปลาแห้ง ภาษีเยื่อเคย ภาษีน้ำตาลทราย ภาษีน้ำตาลหม้อ ภาษีน้ำตาลอ้อย ภาษีสำราญภาษีเตาตาล ภาษีจันอัน, ไฟ เทียน ในเนื้อ และขนมต่าง ๆ ภาษีบุน ภาษีเกวียน, โโคต่าง, เรือจ้าง, ทางโโยง² นอกจากนี้ในบัญชีเงินภาษีอากร จ.ศ. 1207 (พ.ศ. 2388) ได้ระบุภาษีอากรอื่น ๆ อีก เช่น ภาษีงาปีสินลด ภาษีฟินโรงน้ำตาล ภาษีน้ำตาลกรวด อากรรังนก ภาษีไม้ท่อน ไม้กระดาน กงฉาก กงค้าง³ ในรัชกาลเดียวกันนี้ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ยกเลิก อากรซึ่งเคยมีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา 2 อย่าง คือ อากรรักษาเกาะ และอากรค่าน้ำ⁴

ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีภาษีอากรตั้งขึ้นใหม่อีกหลายชนิด คือภาษีสุกร ภาษีปลาสด ภาษีปลาทู ภาษีใหม ภาษีขี้ผึ้ง ภาษีหม้อหวด ภาษีถัง ภาษีเตาหล่อ ภาษีมาดเรือโกลน ภาษีแจพายโกลน อากรการพนัน อากรมหรสพ นอกจากนั้น พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงฟื้นฟูการเก็บอากรค่าน้ำ และอากรรักษาเกาะที่ยกเลิกไปในรัชกาลที่ 3 ขึ้นมาใหม่ในรัชกาลนี้ ยังได้เปลี่ยนอากรตลาดเป็นภาษีเรือ โรง ร้าน เลิกภาษีเกวียน และเรือจ้าง⁵ อีกด้วย แต่หลักฐานของปลาเล็กวัวทำให้เห็นว่ามีการเก็บภาษีเพิ่มไปจากที่ได้กล่าวมาแล้ว ได้แก่ ภาษีกระวน ภาษีเร่ ภาษีครัง ภาษีดินุก ภาษีเหล็ก ภาษีงาช้าง ภาษียางไม้ ภาษีเขากวาง ภาษีเขากวาง ภาษีหนังสัตว์ ภาษีก่ายาน ภาษีกุ้งแห้ง ภาษีหวย ภาษีเปลือกป่อง ภาษีผิน ภาษีแพ ภาษีไม้หอม ภาษีนกรโสเกน⁶

ในสมัยต้นรัชกาลที่ 5 ราช พ.ศ. 2415 มีรายชื่อภาษีอากรเพิ่มขึ้นมา ได้แก่ ภาษีนำมัน-ปลา อากรแบงข้าวมาก ภาษีเหล็กก้อน เหล็กหล่อ ภาษีถ่าน ภาษีหินฝ่าย ภาษีละคร อากรนาเกลือ ภาษีนุน ภาษีถ่านไม้ไฟ อากรผึ้งป่า (หัวเมืองชายทะเลตะวันออก)⁷

9.1.2 ผลประโยชน์ที่เรียกเก็บจากไทย และชาจัน

ผลประโยชน์ดังกล่าวได้แก่ ส่วน และเงิน暮กปี้ สำหรับส่วนจะเป็นเงินหรือผลผลิตก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความต้องการของรัฐบาลในสมัยนั้น ๆ อันที่จริงการส่งส่วนของไทยแต่เดิมแล้วให้ส่ง

เป็นผลผลิต แต่ภายหลังก็มีการอนุโลมให้สั่งเงินแทนการเข้าเวรรับราชการได้ สำหรับส่วยที่เป็นผลผลิตนั้นก็มีมากหลายชนิด ส่วนใหญ่ก็เรียกเก็บເตามความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรในท้องถิ่นนั้น ๆ

ส่วยที่เป็นผลผลิตมีหลายชนิด ตามเอกสารเก่าในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้แก่ ส่วยดีบุก ส่วยดินประศิว ส่วยขี้ตึง ส่วยนุ่น ส่วยผ้าย ส่วยผ้าขาว ส่วยเงิน ส่วยผลเรื่ว ส่วยฟาง ส่วยเสา ส่วยไม้ขอนสัก ส่วยทองคำมุย ส่วยป่าน ส่วยกระวน ส่วยน้ำรัก ส่วยครั่ง ส่วยทองแดง ส่วยไม้แดง ส่วยไม้กฤษณา ส่วยกระเบื้อง ส่วยไหเม ส่วยงาช้าง ส่วยพริกไทย ส่วยน่องมะต และส่วยยางรัง⁸ ส่วยเงินที่บังคับเก็บจากชาวจีนแทนแรงรับราชการเรียกว่าเงินผูกปั้ป

9.1.3 ฤชา

ผลประโยชน์ที่รัฐบาลเรียกจากการต่าง ๆ ที่รัฐบาลทำให้เพื่อประโยชน์แก่ราชภูมิ邦คน ในข้อนี้รวมไปถึง ค่าตรา ค่าโอนด ค่าธรรมเนียมความ ตลอดจนค่าไถ่โทษ ค่าปรับ ค่าภาคหลวง มรดก และการริบราชบาน⁹

9.1.4 รายได้จากการค้าสำเนา กันต่างประเทศ

เป็นที่ยอมรับกันมาแต่ครั้งอยุธยาแล้วว่า ระบบการผูกขาดโดยพระคลังสินค้า ทำให้อำนาจการไทยได้รับผลกำไรเป็นอันมาก จึงได้ดำเนินนโยบายการค้าเช่นนี้เรื่อยมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ซึ่งก็ทำกำไรได้มากถึงขนาดในรัชกาลที่ 2 ได้นำเอาผลกำไรจากการค้าสำเนามาจ่ายเบี้ยหัวดพวงขุนนางที่เดียว และในสมัยรัชกาลที่ 3 ก็ได้นำผลกำไรจากการค้าต่างประเทศมาสร้างวัดวาอารามได้เป็นจำนวนมาก

9.2 หน่วยงานที่รับผิดชอบเก็บรายได้

หน้าที่ของกระทรวงต่าง ๆ ที่จัดเก็บภาษีอากร สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงวินิจฉัยว่าจะเป็นการจัดมาแต่รัชกาลที่ 3 หรือรัชกาลที่ 4 ก็ยังไม่ทราบแน่ และการจัดนี้จัดก่อน การจัดตั้งหอรัชภารพิพัฒน์ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีรายละเอียดดังนี้¹⁰

ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรมพระคลังมหาสมบัติ ได้แก่

:ภาษีนำมั่นมะพร้าว ภาษีนำมั่นปลา อากรสูรา 26 หัวเมือง บ่อนเบี้ย 51 ตำบล ค่าน้ำ 16 ตำบล สมพัตสาร 34 เมือง ภาษีทางโโยงบางพลี ภาษีเสา อากรสวนใน 34,236 สวน อากรสวนนอก 7,305 สวน

ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรรมประคลังสินค้า ได้แก่

: อากรหวย ก.ช. บ่อนเบี้ยไทย บ่อนเบี้ยจีนรวม 20 บำบัด อากรการพนันต่าง ๆ ในหัวเมือง ภาษีนำatalทรัพย์ ภาษีถัง膏ปลาทู ภาษีสุกร ภาษีจันอับ ภาษีเยื่อเคลย ภาษีผ้ายปอ คราม ภาษียาสูบ ภาษีใหม่ ขี้ผึ้ง ภาษีหม้อหวด ภาษีพริกไทย ภาษีปล่าน้ำจีด น้ำเค็ม อากรรังนก ภาษีกุ้งแห้ง

ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรรมพะกลาโหม ได้แก่

: อากรสูรากรุงเทพฯ อากรแบ้งข้าวมาก ภาษีนำ้อ้อยเหลว ภาษีกระทะ ภาษีเหล็กก้อนเหล็กหล่อ ภาษีถ่าน อากรรังนก (เมืองสงขลาและเมืองตรัง)

ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรรมมหาดไทย ได้แก่

: ภาษีเรือ โรง ร้าน ภาษีมาดเรือโกลน ภาษีหินฝ้าย ภาษีละคร ภาษีไม้ไผ่ ภาษีชูง ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรรมประคลังในชัย ได้แก่

: อากรนาเกลือ อากรป่าผึ้ง ภาษีน้ำ

ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรรมประคลังในขัว ได้แก่

: สมพัตสรยาสูบ 23 หัวเมือง ภาษีถ่านไม้ไผ่

ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรรมท่ากลาง ได้แก่

: อากรสมพัตสรพริกไทย ภาษีใหม่ ภาษีไม้ไผ่ป่า ภาษีจากอากรรักษา kole อากรผึ้งป่า (หัวเมืองชายทะเลตะวันออก) ภาษีไม้กระดาน ภาษีเบ็ดเสร็จ ภาษีฟาง ภาษีเข้าข้ออก

ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรรมประคลังราชการ ได้แก่

: อากรสวนจาก 10 เมือง ค่าจองสวน ภาษีได้ชัน น้ำมันยาง ภาษีฟืน

ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรรมทำซ้าย ได้แก่

: ภาษีเกลือ ภาษีไม้เครื่องเรือ

ภาษีอากรที่ขึ้นกับกรรมนา ได้แก่ ค่านา

9.3 การจัดเก็บผลประโยชน์ต่าง ๆ

ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะในยุคต้น การเก็บภาษีอากร การประกอบการค้าขายในประคลังสินค้า และการค้าสำเนาภัยต่างประเทศยังคงยึดแบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาจะมีการเปลี่ยนแปลงไปบ้างก็คงไม่นักนัก เช่นอาจจะเปลี่ยนพิกัดอัตราบังหรือเปลี่ยนจากผลผลิตเป็นตัวเงิน เป็นต้น

9.3.1 การเก็บอาการค่าและอาการสวน

ในเรื่องนี้ นายระหว่างและข้าหลวงเสนาเป็นผู้เก็บโดยตรง กล่าวคือ เมื่อเริ่มรัชกาลในแต่ละรัชกาล ภายหลังจากการประกอบพิธีราชภพแยกแล้ว ก็จะมีเจ้าพนักงานออกไปทำการสำรวจเรียกว่า “เดินสวนเดินนา” นายระหว่างจะไปตรวจตรา เนื้อที่ของชาวสวนชาวนาแต่ละคน เพื่อถูกว่าที่ดินที่ใช้เพาะปลูกนั้นมีจำนวนเท่าใด กรณีที่นานั้น หลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 3 ให้ข้าหลวงออกไปประเมินนาคุโครให้รู้จำนวนว่าทำได้เท่าไร ครั้นประเมินเสร็จก็ให้เรียกค่านาตามที่ทำได้ ที่ไม่ได้ทำก็โปรดยกพระราชทานให้¹¹

ค่านานั้นแต่เดิมเก็บเป็นทางข้าว ตวงขึ้นทางหลวงไว้ละ 2 ถัง แล้วหัวจัดซื้อ เป็นราชาหลวงอีกไว้ละ 2 ถัง พระราชาทานให้ไว้ละเพื่อง เป็นราชาหลวงถังละ 2 ไฟ ราชภูมิจะต้องขนมาส่งถึงฉางหลวงในกรุงเทพฯ และฉางหัวเมืองตามแต่เจ้าพนักงานจะบังคับ ปรากฏว่าราชภูมิได้รับความยากบ้างง่ายบ้างไม่เสมอ กัน ที่ได้รับความยากลำบากก็ร้องทุกข์กล่าวโทษข้าหลวงเสนาและเจ้าพนักงานไปต่างๆ นาๆ ต้องมีผู้ตัดสินเป็นถ้อยเป็นความกันอยู่เสมอ จนมาถึงสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิรันดร์ร่วมกับความคิดเจ้านายต่างกรมและเสนาบดีเห็นว่า เรียกหางข้าวค่านาและหัวจัดซื้อข้าวเป็นตัวข้าวแล้วก็นังคับให้มาส่งถึงฉางราชภูมิได้รับความลำบากมากบ้างน้อยบ้างไม่เสมอ กัน และเกิดถ้อยความกันด้วย จึงทรงเปลี่ยนแปลงวิธีการเสียใหม่ กล่าวคือ ให้ยกเลิกเรียกหางข้าวค่านา และหัวจัดซื้อเป็นราชาหลวงอย่างแต่ก่อนนั้นเสีย แล้วมีพระราชบัญญัติให้เรียกเก็บเป็นค่านาไว้ละลึ่งเพื่องเสมอ กันไปทั้งนาคุโคร และนา้น้ำฝนฟางloy ส่วนนาปักนาน้ำฝนฟางloyที่เรียกตามประเมิน และเรียกตามจำนวนในตราแดง และนาคุโครนั้นยังคงไม่ได้เปลี่ยนแปลง แต่มีเมื่อไฝนแล้งน้ำน้อย หรือน้ำมากเกินไปราชภูมิที่เป็นเจ้าของนาคุโครที่ต้องเสียค่านาตามจำนวนตราแดง มักร้องทุกข์ว่าทำนาได้ผลน้อยไม่สามารถจะเสียค่านาตามจำนวนตราแดงได้ เช่นพวกรีไฟพายและพวกรพังได้เข้าซื้อกันถวายฎีกานในกรุงเทพฯ ก็ปรากฏว่าบางทีก็โปรดให้ยกให้ลดแก่ไฟร่องกรมฝีพายที่ลงมารับราชการบางทีก็โปรดให้ประเมินเอาแต่ตามที่ทำได้ บางทีก็โปรดลดให้ไว้เพื่องเสมอไปในปีหนึ่งนั้นตามครั้งคราวที่เป็นมากเป็นน้อย มีได้มีภูมิระเบียนที่แน่นอนแต่อย่างใด¹²

ครั้นมาถึง พ.ศ. 2395 ซึ่งเป็นปีที่ 2 ในรัชกาลที่ 4 มีฝนแล้งนาน้อย พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้เจ้าพระยาพลเทพสรพลดเลขนาบดีขึ้นไปตั้งกองอยู่ที่กรุงเก่า แต่งข้าหลวงเสนาออกไปประเมินนาคุโครให้รู้จำนวนว่าทำได้เท่าไร ทำไม่ได้เท่าไร ค่าเส็นเชือกที่ประเมินนั้นก็ไม่ได้คิด ครั้นประเมินเสร็จแล้วก็โปรดให้เรียกค่านาไว้ละลึ่งเพื่องแต่ที่ได้ทำ ที่ไม่ได้ทำโปรดยกพระราชทานให้

พม่าถึง พ.ศ. 2398 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เดินทำตราแดงใหม่ จึงได้ทรงพระราชดำริพร้อมกับความคิดท่านเสนาบดีว่า นาคูโคงต้องเสียไร์ลสิงเพื่อลงสมอตามจำนวนในตราแดงนั้น เสียเปรียบนาบัก เพราะนาบักเสียแต่ตามที่ทำได้ ซึ่งแต่ก่อนมีระเบียบบังคับให้นาคูโคงเสียตามจำนวนในตราแดงเสมอหนึ่งก็เห็นว่านาหัวมีผลมากกว่านาบัก ถึงในปี พนแล้ง นำน้ำฝนฟางloyเสียหายทำไม่ได้ น้ำหนึ่งมาก ก็ทำได้ ด้วยพระประสงค์จะให้ชาวนาทำนาเต็มภาคภูมิ จึงได้บังคับให้เรียกค่านาเสมอตามจำนวนในตราแดง “ไม่มีประเมิน”¹³

กรณีเดินสวน นายนราวงจะไปตรวจเนื้อที่ของชาวสวนแต่ละคน เพื่อดูว่าที่ดินที่ใช้เพาะปลูกนั้นมีจำนวนเท่าใด และทำหน้าที่เป็นผู้รังวัดที่ดินที่ได้หักร้างถางพงใหม่ นายนราวงศ์จะนับจำนวนต้นไม้ แต่ละชนิดที่กำลังออกผล และนับจำนวนต้นไม้ที่ตายไปตั้งแต่การเดินสวนครั้งก่อน เพื่อจะได้ทราบจำนวนต้นไม้ที่ปลูกในระหว่างนั้น เมื่อเห็นว่าყุดิธรรมสำหรับผู้เพาะปลูกแล้ว ก็เขียนเงินมาซื้ออาการที่จะเก็บจากชาวสวนไว้ในหนังสือกรรมสิทธิ์ที่ดินใหม่ ซึ่งเงินจำนวนนี้จะเรียกเก็บในแต่ละปีจนกระทั่งมีการเดินสวนครั้งใหม่อีก ถ้าหากว่าชาวสวนตัดต้นไม้ทั้งเสีย ทั้ง ๆ ที่รู้ว่าจะมีการเดินสวน ชาวสวนจะได้รับโทษ ก่อนที่เจ้าพนักงานออกเดินสวน จะต้องทำพิธีบวงสรวงเจ้าที่เสียก่อน และมีการจ่ายเงินจำนวนเล็กน้อยให้แก่นราวง และผู้ทำการจดทะเบียน และออกหนังสือกรรมสิทธิ์ใหม่ สำหรับเจ้าพนักงานผู้นับต้นไม้และจดรายการต่าง ๆ นั้น เมื่อถึงวันพระก่อนจะออกไปสำรวจจะต้องไปที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และสถาบันตุนว่า จำนวนต้นไม้ที่ต้นนับนั้นถูกต้อง และจะต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยความซื่อสัตย์ การออกเดินสวนนี้มักทำกันในตอนต้นรัชกาล ทุกรัชกาล และอาจทำอีกสองหรือสามครั้งถ้าหากช่วงรัชกาลนั้นยาวนาน (เช่นรัชกาลที่ 5)¹⁴

ต่อไปนี้เป็นการยกหลักฐานการเดินสวนรังวัดสวนในรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2396 มาเสนอตั้งนี้

ขันตอนแรก แต่งตั้ง เจ้าหน้าที่ออกไปรังวัดสวนนับต้นผลไม้ทั้งหมด 24 นาย ซึ่งประกอบด้วยข้าหลวงฝ่ายพระบรมหาราชวัง 18 นาย และข้าหลวงฝ่ายพระบวรราชวัง 6 นาย ซึ่งเรียกว่า กองเดิน กองบัญชี และทนาย โดยกำหนดเขตที่จะต้องรังวัดสวน ซึ่งได้แก่สวนที่ในเขตกรุงเทพ เขตเมืองนนทบุรี เขตเมืองนครเขื่อนขันธ์ เขตเมืองสมุทรปราการ เมืองเพชรบุรี เมืองราชบุรี เมืองสมุทรสงคราม นครไชยศรี สามัคคี และฉะเชิงเทรา การมอบหมายหน้าที่ให้ไปรังวัดสวนนั้น ให้ปฏิบัติตัวความซื่อสัตย์สุจริต “อย่าให้หลงเหลือ เป็นดังไร้เดียวนัก”¹⁵

ฝ่ายราชภูมิจะต้องจัดเครื่องเพื่อประกอบพิธีทางศาสนา เพื่อเป็นมงคลแก่สวนของตน จะได้เจริญงอกงามต่อไป โดยกำหนดให้วันแรกที่จะลงมือรังวัดสวน ราชภูมิต้องทำบายศรี

บวงสรวงพระภูมิเจ้าที่สำรับหนึ่ง กรุงพาลิสำรับหนึ่ง หัวหมู่หนึ่งราคา 5 สลึง เสื่ออ่อนผืนหนึ่ง
ราคา 1 เพี้อง ผ้าขาวผืนหนึ่งราคานึ่งสลึง 1 เพี้อง รองเชือกรังวัด ขันลังหน้าใบหนึ่งราคา
1 เพี้อง เพื่อใช้สำหรับเสกน้ำประพรที่สวน เตรียมเงินสำหรับค่าเสกน้ำ 1 เพี้อง ค่าวังวัดหัวเชือก
1 สลึง และหางเชือก 1 เพี้อง รวมเป็น 2 บาทสลึงเพี้อง สำหรับเงินซึ่งราชภูมิเสียไปกับข้าหลวงนั้น
ให้นายระหว่างหักเงินยากรของหลวง ซึ่งจะเรียกในสวนนั้นหักให้แก่ราชภูมิเสียของและเงิน
คิดเบ็ดเสร็จเป็นเงิน 2 บาทสลึงเพี้อง แต่คิดเพียงปีเดียว¹⁶

ขันตอนต่อไป บรรดาข้าหลวงทั้งหมดที่จะต้องออกไปรังวัดสวนก็จะต้องแสดงออกถึงความ
ชื่อสัตย์สุจริตต่อราชการ โดยกำหนดให้เข้าไป ณ อุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในวัน
พระ 8 ค่ำ 14 ค่ำ 15 ค่ำ เพื่อสถาบันตัวเฉพาะพระพักตร์พระพุทธปฏิมากรแก้วมรกต และ
พระพุทธยอดพ้าจุพาโลก พระพุทธเลิศหล้านภาลัยว่า

...จะนับตัน ไม้ข่องราชภูมิ และบัญชีแต่ตาน

ด้วยความจริง อ่าย่าให้เอาของห้องเป็นของ

ราชภูมิฯ มาเป็นของห้อง มากเป็นน้อยฯ

เป็นมาก ไม่ให้ญี่่ว่แล็กฯ ว่าให้ญี่่ และ

เมียดบังอาสินจ้างสินบน เป็นอาณาประโภชน์

จนเป็นอันขาดที่เดียว...¹⁷

ขันตอนต่อไป เมื่อถึงเวลาออกไปปฏิบัติการ ข้าหลวงกองเดินก็ออกไปนับได้ตันไม้ใหญ่
ไม้เล็ก สวนพระคลังสวนวัดได้เท่าได ให้แม่กองเดินผู้ใหญ่เขียนหน้าโฉนดป่า ปิดตราประจำตัน
ผลไม้ให้ไว้เป็นคู่มือของราชภูมิทุกสวน ห้ามเรียกเงินค่าโฉนดป่าจากราชภูมิ ให้เรียกแต่มะพร้าว
2 คู่ พลู 2 กลุ่ม มาก 1 ทะลาย คิดเป็นเงิน 1 สลึง 1 เพี้อง เป็นหัวมือทุกสวน แล้วให้ราชภูมิเจ้าของ
สวน และนายระหว่าง เอาโฉนดมาส่งแก่แม่กองให้ผู้ช่วยจะได้สอบสวนจำนวนตันผลไม้ให้ถูก
ตามบัญชี จะได้ทำโฉนดใหญ่ปิดตราให้ไว้กับเจ้าของสวนเป็นสำคัญ¹⁸

สวนกองบัญชี ก็กำหนดที่คิดอากรไม้เล็กและมากกรอก ถ้าพบตันไม้ชำรุด ให้หักเงิน
อากร และมากกรอกลงเสีย ยังคงไม้ใหญ่และไม้เล็กเท่าได หักสิบลดหนึ่งพระราชนทรานให้แก่
ราชภูมิเจ้าของสวน เมื่อคิดได้เท่าไดให้นายระหว่างเรียกส่งพระคลังสวนฯ ส่งเข้าไปยังพระคลัง
มหาสมบัติ

เมื่อกรอกบัญชีคิดอากรแล้ว ก็ให้เขียนโฉนดขึ้นกระดาษรายตันผลไม้ และจำนวนเงินเป็น
ตัวอักษร ปิดตราข้าหลวง 8 นายไว้ทุกสวน เมื่อเดินสวนเสร็จให้ราชภูมิอาโฉนดป่ามาสอบทาน
กับโฉนดใหญ่ เมื่อตรงกันแล้วให้กรอกบัญชีอาโฉนดป่าเก็บไว้ ส่งโฉนดใหญ่ให้แก่ราชภูมิ และให้

นายระหว่างเรียกค่าโอนด้วยละ 1 บาท 2 สลึงทุกสวนแต่เพียงปีเดียว และเงินดังกล่าวเนี้ยเป็นการตอบแทนแก่นายระหว่าง เพื่อเป็นค่าสมุด ค่ากระดาษ ค่าดินสอสำหรับทำบัญชีในการเดินสวน 1 สลึง ให้แก่ผู้ตราทำบัญชีคูโอนด 1 เพื่อง ให้แก่ผู้เขียนโอนด 1 เพื่อง และยกเป็นค่าตรา 1 บาท แล้วให้กองบัญชีทำบัญชีจำนวนสวน จำนวนไม้มี จำนวนเงิน จำนวนมากกรอกยื่นให้แก่กองใหญ่ขึ้นกรอบบังคมทูลพระกรุณา แล้วให้เจ้าพนักงานรักษาไว้ในพระคลังมหาสมบัติ¹⁹

อนึ่ง ในการเก็บอาการไม่ว่าประเภทใด จะทรงกำชับเจ้าหน้าที่มีให้รังสรรค์ภาระเสมอถ้าฝ่ายนักจิตวิญญาณตามกฎหมาย²⁰

ต้นผลไม้มีอาการ ในสมัยรัชกาลที่ 4 มี 8 ชนิดด้วยกันคือ มะพร้าว พุก มะม่วง มะปราง ทุเรียน มังคุด และถางสาด มีพิกัดอัตราเมื่อ พ.ศ. 2396 ดังนี้²¹

มาก ใช้เกณฑ์ของความสูงเป็นหลักในการเก็บอาการ ซึ่งแบ่งประเภทได้ดังนี้ มากເອກ สูง 3 วา 4 วา เก็บต้นละ 50 เบี้ย ถ้า 100 ต้นเก็บสามสลึง 200 เบี้ย

มากໂທ สูง 5 วา 6 วา เก็บต้นละ 40 เบี้ย ถ้า 100 ต้น เก็บ 2 สลึงเพื่อง

มากตรี สูง 7 วา 8 วา เก็บต้นละ 30 เบี้ย ถ้า 100 ต้น เก็บ 1 สลึงเพื่อง 600 เบี้ย

มากพกการรายอุดออกประป้าย เก็บเท่ากับมากໂທ คือเก็บต้นละ 40 เบี้ย ถ้า 100 ต้นเก็บ 2 สลึงเพื่อง

มากกรอก ไม่เก็บเป็นเงิน แต่เก็บเป็นผลมาก 1 ต้น เก็บอาการ 11 ผล
มะพร้าว ก็มีหลักเกณฑ์การเก็บอาการดังนี้²²

มะพร้าวขนาดเล็ก หมายถึงตั้งปั้ลงสูงหนึ่งศอกขึ้นไป ให้เก็บอาการเท่ากับมากເອກคือ
เก็บต้นละ 50 เบี้ย แต่ยังไม่เก็บอาการในปีที่เดินสวน (2396) ให้เรียกเก็บในปีถัดไปคือ พ.ศ. 2397
ส่วนมะพร้าวที่ตั้นสูงคอดคอเรียวชาญเอนไม่ต้องเก็บอาการ

มะพร้าวขนาดใหญ่ หมายถึงสูงตั้งแต่ 8 ศอกขึ้นไป ให้เก็บอาการต้นละ 100 เบี้ย ถ้า 8
ต้นเก็บเป็นเงิน 1 เพื่อง

มะพร้าวที่มีน้ำมันเฉลี่ย ตั้งปั้ลงสูง 1 ศอกขึ้นไปจนถึง 7 ศอก ยังไม่เก็บอาการ ให้ไป
เก็บในปีรุ่งขึ้น คือ พ.ศ. 2397 ส่วนน้ำมันเฉลี่ยยังไม่เรียกอาการ

มะพร้าวสูงคอดคอเรียว ไม่เสียอาการ

มะพร้าวมูลสีนาพิเกหงส์บatha สำหรับของทูลເກລ້າຍ ถวายและของกำนัลไม่เก็บอาการ
พุกมีหลักเกณฑ์เก็บอาการดังนี้²³

พุกค้างทองหลาง สูง 7 ศอก 8 ศอกขึ้นไปให้คิดเป็นพุกใหญ่ คิดอัตราเป็นค้าง คิด 4 ค้าง
เสียอาการเพื่อง ถ้า 100 ค้าง เสียอาการ 3 บาทเพื่อง

พลุค้างทองหลางสูง 5 ศอก 6 ศอก ให้คิดเป็นพลุเล็ก แต่ในปี 2396 ยังไม่กำหนดอาการ เพราะยังไม่เก็บอาการ จะเริ่มเก็บในปีต่อมาคือ 2397

สำหรับต้นทุเรียนและมะม่วง มีหลักเกณฑ์เก็บอาการดังนี้ คือ ใช้ความสูงและความกว้างของโคนต้นเป็นหลัก กล่าวคือ ทุเรียนและมะม่วงวัดตั้งแต่โคนต้นขึ้นไปสูง 3 ศอก สูงขึ้นไปเพียงตาโอบรอบ 3 กำ ให้คิดเป็นต้นใหญ่ เก็บอัตราตันละ 1 นาท ส่วนมะม่วงเก็บอัตราตันละเพียงถ้าทุเรียนและมะม่วง มีขนาดโอบรอบไม่ถึง 3 กำ ลงมา จนถึง 2 กำ ให้ถือเป็นขนาดเล็ก ยังไม่เก็บอาการให้เก็บในปีรุ่งขึ้นคือ พ.ศ. 2397²⁴

สำหรับต้นมังคุดและลำสาด มีหลักเกณฑ์เก็บอาการโดยใช้ความสูงและความกว้างของโคนต้นเป็นหลักดังนี้คือ มังคุดและลำสาดวัดตั้งแต่โคนต้นขึ้นไป สูงคงคิดบีบหันย่องเพียงตาโอบรอบ 2 กำ ให้คิดเป็นต้นใหญ่ เก็บอาการตันละเพียงถ้าโอบรอบไม่ถึง 2 กำ ลงมาจนกำหนดให้คิดเป็นต้นเล็ก และเรียกเก็บอาการในปี 2397²⁵

มะปรางก็ใช้หลักเกณฑ์เช่นเดียวกับ ทุเรียน มะม่วง มังคุด และลำสาด กล่าวคือ มะปรางวัดตั้งแต่โคนต้นขึ้นไปสูง 3 ศอก ยืนเพียงตา โอบรอบ 3 กำ ให้ถือเป็นต้นใหญ่ คิดอัตรา 2 ตัน 1 เพียง โอบรอบ 2 กำ ถือเป็นต้นเล็ก ในปี 2397 จึงจะเรียกเก็บอาการ²⁶

นอกจากนี้ ก็ยังมีกฎเกณฑ์ปลีกย่อยอื่น ๆ อีก เช่น ต้นทุเรียน มะม่วง มังคุด ลำสาด และมะปราง ถ้าต้นเป็นโพรง ยอดตาย มีกิ่งเพียงหนึ่งกิ่งสองกิ่งให้คิดเป็น “โคน” ไม่ต้องเสียอาการ ถ้าต้นผลไม้เหล่านี้มีโคนติดกัน 2 ตันบ้าง 3 ตันบ้าง ให้คิดอาการเพียงตันเดียว ถ้าต้นผลไม้เหล่านี้มีโคนห่างกันขนาดที่ตัวโคลอตได้ ให้คิดอาการเรียงตัน

ถ้าสวนที่ผู้จับจองสร้างขึ้นใหม่ ยังไม่มีต้นผลไม้ และต้นไม้ก่ามีอยู่ และอาการต่ำกว่าเดิมของ ให้เก็บอาการแต่ปีเดิมของเป็นหลวงปีละ 1 สิ่ง 600 เบี้ย และให้หน้าโฉนดตราแดงไว้ อนึ่งบรรดาสัมโย สัมแก้ว สัมเกลี้ยง สัมเทพรส สัมมะแป้น สัมจุก และสัมเปลือกบาง 7 สิ่งนี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเรียกอาการแต่อย่างใด²⁷

ในการเก็บผลประโยชน์จากชាយสวน นอกจากว่า ชាយสวนจะต้องเสียอาการสวนใหญ่ และอาการสมพัตสาร หรือค่าเดิมของแล้ว ในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ ชាយสวนยังต้องปฏิบัติตามคำสั่งของรัฐบาลเพิ่มเติมอีกด้วย

1. ต้องปฏิบัติดีปลีและตันคำไว้ในสวน เพราะรัฐบาลต้องการผลดีปลีสำหรับย้อมผ้า เหลือง และเม็ดคำไว้ประกอบโอลอสก การปลูกก็กำหนดให้ปลูกไว้ในที่ว่างระหว่างตันไม้ที่ยังว่างอยู่ ควรจะปลูกได้ตามมากและน้อย และเกณฑ์ให้ส่งผลดีปลีและเม็ดคำแก่นายระหว่างทุกปี ซึ่งต้องปฏิบัติตั้งนี้คือ สวนในกรุงเทพสวนหนึ่ง ส่งผลดีปลีหนักหนึ่งชั่ง และส่งเม็ดคำหนัก 1 อะนาган

ส่วนสวนเมืองสมุทรสงคราม เมืองราชบุรี เมืองเพชรบุรี เมืองสารบุรี เมืองนครไชยศรี และเมืองฉะเชิงเทราส่งแต่ผลดีปลีหนัก 2 ชั้ง²⁸

2. ต้องส่งไม้ปักใบสำคัญใช้แต่งสำเนาหลวง และแบ่งน้ำมันมะพร้าวมาใช้ราชการในการหยุดเพลา เพราะขณะนั้นในหลวงยังกำลังตกแต่งสำเนาจีโนอกไปค้าขายต่างประเทศ²⁹

ต่อมาการเกณฑ์สองประการดังกล่าวที่ได้มีการเปลี่ยนแปลง หันนี้พระราชนิเวศน์บ้านคนก็ยินยอมปลูกต้นดีปลี ต้นคำ บางคนก็ไม่ปลูก แต่ส่วนมากไม่ได้ปลูก จะนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึงเปลี่ยนแปลงเก็บเงินเสียโดยกำหนดพิกัดดังนี้คือ ค่าผลดีปลี 1 เพื่อง ค่าเม็ดคำ 1 เพื่อง สวนค่าไม้ปักใบ และค่าน้ำมันเฉลี่ยหยุดเพลา ก็คิดอย่างละ 1 เพื่อง เพราะในสมัยรัชกาลที่ 3 ยังค่าสำเนาอยู่ จะนั้น นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 มาจนถึงรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2403 ชาวสวนต้อง

1. เสียอาการสวนใหญ่ และอาการสมพัตสร หรือค่าเดิมของ

2. เสียเงินอีกสวนละ 2 สลึง เพื่อการเกณฑ์ 4 ประเภท คือ

2.1 ค่าปักใบ 1 เพื่อง

2.2 ค่าเฉลี่ยน้ำมัน 1 เพื่อง

2.3 ค่าผลดีปลี 1 เพื่อง

2.4 ค่าเม็ดคำ 1 เพื่อง³⁰

ครั้นถึง พ.ศ. 2403 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงเปลี่ยนแปลงอีก เพราะได้มีการเปลี่ยนแปลงในระบบภาษี และการค้าขึ้น กล่าวคือ ระบบธนบัตรของพระองค์ได้พิจารณาเห็นว่า ได้ตั้งภาษีไม่ผ่านแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 และมีการตั้งภาษีน้ำมันแล้ว นอกจากนี้ในรัชกาลนี้ ก็มิได้มีการแต่งสำเนาจีโนอกไปค้าขายอีกต่อไปแล้ว จะนั้นพระองค์จึงโปรดให้ยกเลิกค่าไม้ปักใบ และค่าเฉลี่ยน้ำมันเสียแต่ค่าผลดีปลี และค่าเม็ดคำนั้นให้คงไว้ ชาวสวนจะส่งเป็นเงินหรือผลผลิต ก็ได้อย่างโดยอย่างหนึ่ง³¹

อื่น ในเรื่องวิธีการเก็บผลประโยชน์ในเรื่องเกี่ยวกับภาษีอากรนี้ ได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 กล่าวคือ ในสมัยรัชกาลที่ 2 ผลประโยชน์แผ่นดินไม่พอจ่ายใช้ในราชการบ้านเมือง บางปีถึงกับขาดอดัตราเบี้ยหวัดข้าราชการจ่ายครึ่งหนึ่งบ้างหรือสองในสามส่วนบ้าง หรือมีจะนั้นก็อาจสินค้าของหลวงที่มีอยู่ในพระคลัง เช่นผ้าลายเป็นต้น ออกจากการเบี้ยหวัดก็มี ประกอบกับไทยได้ทำสนธิสัญญาทางการค้ากับอังกฤษ (เอนรี เบอร์นี) ทำให้ไทยสูญเสียผลประโยชน์ ผลกำไรจากการค้าอยุ่ขาดลงไป พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึงทรงแก้ไขวิธีเก็บภาษีเสียใหม่ โดยมีการตั้งเจ้าภาษีขึ้น ระเบียบการเป็นเจ้าภาษีแต่แรกไม่ปรากฏหลักฐาน แต่มาเมื่อลักษณะที่ขัดเจนในสมัยรัชกาลที่ 4 ตั้งมีรายละเอียดดังนี้

ระเบียบการเป็นเจ้าภาษี³²

1. ผู้จะเป็นเจ้าภาษีไม่มีกำหนดเชื้อชาติ จะเป็นคนจีน หรือคนไทยก็ได้ ถ้าเห็นว่าพอจะเก็บพระราชทรัพย์ทูลเกล้าฯ ถวายเป็นประโยชน์กับแผ่นดินได้
2. ให้ผู้ประสังค์ยื่นเรื่องราواتามกรมที่ตนสังกัด ยกตัวอย่างเช่น
ถ้าผู้นั้นขึ้นในกรมมหาดไทย ก็ให้ทำเรื่องราวยื่นที่กรมมหาดไทย
ถ้าผู้นั้นขึ้นในกรมพระกลาโหม ก็ให้ทำเรื่องราวยื่นที่กรมพระกลาโหม
ถ้าผู้นั้นขึ้นในกรมท่า ก็ให้ทำเรื่องราวยื่นที่กรมท่า
ถ้าผู้นั้นขึ้นในพระคลังสินค้า ก็ให้ทำเรื่องราวยื่นกับพระคลังสินค้า
3. ถ้าผู้ประสังค์จะเป็นเจ้าภาษีอยู่ในกรุงเทพฯ ก็ให้ไปทำเรื่องราวยื่นทั้ง 3 กรม คือ กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม และกรมท่า หรือกรมใดกรมหนึ่งก็ได้ หรือจะไปยื่นกับสมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาตินรเนตรนาถราชสุริวงศ์ก็ได้
4. การยื่นเรื่องราและเดินเรื่อง หากใช้เวลาครบ 15 วัน ยังไม่สำเร็จ ก็ให้ “หานายหน้าข้างหน้าข้างใน” นำเรื่องราขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาพร้อมกับหนังสือประกัน และตัวนายประกัน สำหรับนายประกันจะต้องเป็นบุคคลที่ทรงรู้จัก หรือควรจะทรงรู้จัก และพระองค์จะเป็นผู้ตัดสินใจแต่จะไม่ “แบ่งบันเป็นตั้งพิกัดเอาเองว่าเท่านี้เท่านั้น ขึ้นที่นั้นเท่านั้น ให้แรงไปให้ว่าอ่อนน้อม เข้ามาพอสมควร”

การประมูลเป็นเจ้าภาษีอากรรายใหม่³³

ในการนี้ที่มีเจ้าภาษีอากรอยู่แล้ว แต่ผู้จะเป็นเจ้าภาษีรายใหม่ต้องการรับทำเพื่อเพิ่มพูนพระราชทรัพย์โดยจะเข้าทำภาษีเสียเอง ให้ทำการประมูลได้โดยยื่นเรื่องราواتามกรมที่ตนสังกัด เช่นถ้าขึ้นพระคลังมหามณฑล ก็ให้ยื่นเรื่องราวกับเจ้านักงานพระคลังมหามณฑล เป็นต้น เมื่อยื่นเรื่องราแล้ว หากผู้ประมูลลงสัญเจ้านักงานว่าจะเห็นกับหน้าผู้อื่น จะไม่ทำโดยซื้อสัตย์สุจริต ก็ให้หานายหน้าข้างหน้าหรือข้างใน ให้นำเรื่องราขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาให้ทรงทราบ ให้ฝ่ายของธุลีพระบาท พร้อมทั้งผู้ประกัน ขันต่อมา พระองค์จะเป็นผู้พิจารณาว่าเห็นควรแก่ผู้ใด “ก็จะโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านักงาน ให้กับผู้นี้ทำไป”

เจ้าภาษีนายอากรมักเป็นชาวจีน ซึ่งจะต้องขึ้นตรงต่อเจ้าจำนวนในกรมพระคลังสินค้า หรือกรมอื่น ๆ ซึ่งเจ้าภาษีนายอากรมจะต้องจ่ายเงินภาษีอากรเป็นรายปีตามที่กลงเอาไว้ จำนวนเงินนี้ได้จากการประมูลภาษีแต่ละชนิดในแต่ละปี โดยผู้ที่ประมูลจะให้ราคาเองโดยไปสอบถามและสำรวจดูก่อนว่าในท้องถิ่นนั้นมีการค้าอะไรที่เจริญขึ้นบ้าง เจ้าภาษีนายอากรจะจ่ายเงินให้แก่

ท้องพระคลังต่อไปนี้คือจ่ายส่วนหน้า 3 เดือน ในเดือนแรก (2 เดือนแรกที่จ่ายส่วนหน้าไปนั้นถือว่าเป็นเงินประจำกัน) และต่อไปจ่ายในอัตรา 1 ใน 12 ของจำนวนภาษีอากรทั้งหมดในแต่ละเดือนจนถึงเดือนที่ 10 เงินประจำกันที่ให้ไว้นั้น จะถือเป็นการจ่ายในเดือนที่ 11 และเดือนที่ 12

จะเห็นได้ว่าในการผูกขาดที่มีกำไรงามเช่นนี้ บางที่ผู้ที่จะเป็นเจ้าภาษีนายอากรอาจจะให้ราคายังคงต่อไป ซึ่งหมายถึงว่า เจ้าภาษีนายอากรจะต้องไปทำการชุดรีดจากประชาชนเพื่อจะได้ออกกำไรมากจากการประมูลภาษีอากรนั้นอีกต่อหนึ่ง เจ้าภาษีนายอากรคาดจำนวนเงินที่ตนตกลงจะจ่ายไม่ค่อยพลาดัก และเขามักจะหากรวมกันเพื่อให้ได้เงินจำนวนมาก จนได้กำไรงามจากสัญญาการผูกขาดของตน ในบางกรณีเช่น อาการบ่อนเบี้ยจะไม่ให้ผูกขาดทั่วประเทศ แต่จะให้เฉพาะแต่เขตในเมืองหลวงและในหัวเมืองที่เปิดให้มีการประมูลเป็นหน่วย ๆ แยกกัน และสิทธิในการประมูล ก็จะต้องขายให้แก่เจ้าภาษีนายอากรต่าง ๆ แล้วแต่กรณีในบางครั้งเจ้าภาษีนายอากรจะขายต่อให้เจ้ากรรองลงมาในกรณีของผลผลิตพิเศษบางชนิดเช่น การผูกขาดรังนก เจ้าภาษีนายอากรเป็นที่ผู้ผูกขาด ในการเก็บภาษีอากร และผู้ผูกขาดในการค้าขายผลผลิตน้ำด้วย และรวมถึงสินค้าบางชนิดซึ่งแต่เดิมหลวงเคยผูกขาดอยู่ เจ้าภาษีนายอากรจะเป็นพ่อค้าแทนกองค์พระมหากษัตริย์ อย่างไรก็ได้ในแบบรายได้แล้ว จำนวนเงินที่เจ้าภาษีนายอากรจ่ายเพื่อได้สิทธิพิเศษนี้ก็ไม่แตกต่างไปจากเงินที่เจ้าภาษีธรรมดาก็ ต้องจ่ายและคงจะได้รับ เป็นภาษีชนิดหนึ่งด้วยเหมือนกัน³⁴

นายอากรนั้นมีอำนาจและความรับผิดชอบมาก และปอยครั้งที่นายอากรได้ใช้อำนาจของตนไปในทางที่ผิด ตัวแทนนายอากรจะตั้งหน่วยงานขึ้นในที่ซึ่งเป็นชุมทางคลอง และสำนักคดีซึ่งเรียกว่าที่ผ่านไปมาทุกลำให้หยุดเพื่อทำการตรวจค้น ถ้าปรากฏว่ามีพ่อค้าทำการในลักษณะฉ้อฉลแม้แต่เพียงเล็กน้อยก็จะถูกลงโทษ โดยรับสินค้าน้ำทั้งหมดเสีย นายอากรสูร จะรับสุราเสียทั้งหมด ถ้าหากพบว่าผู้ใดมีสุราผิดกฎหมายอยู่ในครอบครอง และคนในครอบครัวของผู้กระทำการพิเศษทั้งหมด ก็จะถูกจับมาเป็นทาสด้วย ในฐานะที่เป็นนายอากรรักษาภัยมีอำนาจในการปอกครองเงาหนึ่ง ราชฎรผู้ใดจะไปจับต่ำหรือเก็บฟืนบน gele ไม่ได้ นอกจากจะได้รับอนุญาตจากนายอากรเสียก่อน สำหรับในกรณีเดียว นายอากรต้องคดีตรวจสอบไม่ให้เต่านิดนั้นถูกทำลายจนสูญพันธุ์ สำหรับนายอากรบ่อนเบี้ยก็มีอำนาจควบคุมความประพฤติของนักเล่นการพนัน รวมทั้งควบคุมพนักงานผู้เปิดกิจการโรงบ่อนเบี้ยด้วย แต่นายอากรผู้นั้นจะมีหน้าที่ในการซื้อขายผื่นด้วยตนเอง และจะขายผื่นให้เฉพาะชาวจีนเท่านั้น และต้องคดีห้ามปราบมิให้บุคคลอื่นขายผื่นด้วย การเก็บภาษีอากรทั้งหมด นายอากรบางคนได้รับความ

สนับสนุนจากขุนนาง ดังนั้นในกรณีที่จำเป็น นายอกรพากนี้จะขอความช่วยเหลือจากขุนนาง เพื่อให้ตนมีอำนาจในการเก็บภาษีอากร นอกจากนั้นขุนนางตำแหน่งสูงในกรมที่นายอกรประมูลภาษีได้ก็มักจะช่วยเหลือนายอากรเป็นอย่างดี เพราะพวกขุนนางต้องอาศัยรายได้จากการเก็บภาษีของนายอกร ยิ่งกว่านั้นนายอากรยังมีฐานะมั่นคงขึ้นเนื่องจากเมื่อได้เป็นนายอกรแล้ว ก็เท่ากับว่าเป็นขุนนางคนหนึ่งด้วย ถ้านายอากรยังไม่มีศักดินาชั้นสูง จะได้รับศักดินามากกว่า 400 แต่จะได้รับเฉพาะในระหว่างที่เป็นนายอากรเท่านั้น และนายอากรยังต้องดื่มน้ำพิพัฒัตยา เช่นเดียวกับขุนนางคนอื่น ๆ ด้วย³⁵

ปัจจุบันได้มีบรรยายถึงโรงภาษีไว้ว่า เป็นอาคารสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ เปิดได้ทุก ๆ ด้าน และมีหลังคาสี่เหลี่ยมยอดแหลม มีเจ้าพนักงานภาษีหลายคนนั่งค้อยอยู่ ใช้เสียงฉาบเรียกเรือที่ผ่านไปมาทุกลำให้เวลารอด หัวหน้าพนักงานภาษีจะอยู่ในโรงภาษีถัดไป เมื่อมีเรือผ่านมาเจ้าพนักงานจะเรียกให้จอด และตรวจดูสิ่งของที่บรรทุกมา เจ้าพนักงานจะหยิบฉบับภาษีสิ่งของที่เข้าพอใจไปที่จิงการที่เจ้าพนักงานภาษีปฏิบัติเช่นนี้ เนื่องจากพวกเขามิได้รับเงินเดือน จึงต้องเอาทุกสิ่งที่เข้าสามารถหยิบฉบับได้ ในบางครั้งถ้าเรือลำใดต้องการผ่านไปโดยไม่อยากจะเวลาจอดเสียภาษี นายท้ายเรือจะโยนเหรียญสองสามเหรียญให้เจ้าพนักงานเหล่านี้ และเรือลำนั้นจะได้รับอนุญาตให้ผ่านไปได้ แต่ถ้าเรือลำใดไม่ยอมเวลาจอดตามเสียงฉาบและแล่นเลยไป เจ้าพนักงานจะเอาเรือออกไอลับ นายท้ายเรือลำนั้นจะถูกจับล่ามโซ่ แต่ถ้าหากเขายอมจ่ายเงินจำนวนหนึ่งให้กับเจ้าพนักงานแล้วเขาก็เป็นอิสระ สำหรับขุนนางที่นั่งเรือสายงามผ่านมาไม่ต้องเวลาจอด เพราะเจ้าพนักงานทราบดีว่า บุคคลเหล่านี้ไม่ใช่พ่อค้า พ่อค้าผู้ได้จ่ายภาษีให้แก่ขุนนางที่เมืองหลวงแล้ว ก็จะได้รับเอกสารไว้เป็นหลักฐาน และต้องนำมาแสดงต่อเจ้าพนักงานเก็บภาษี³⁶

9.3.2 การเก็บอากรค่าน้ำ

อากรค่าน้ำก็คือเงินที่เรียกเก็บจากราชภูมิที่หาบปลากุ้ง ปู หอย และสัตว์น้ำอื่น ๆ ที่มีในทะเล หรือแม่น้ำลำคลอง มีบางที่เป็นทางน้ำใหญ่ และหัวหนองน้ำในพระราชอาณาจักร หรือกล่าวอีกประการหนึ่งก็คือผู้ทำการประมงทั้งในเขตน้ำจืดและน้ำเค็ม หลักเกณฑ์ในการกำหนดพิกัดอัตราอากรค่าน้ำนั้น “ให้เก็บตามกำหนดเครื่องมือใหญ่แล่น้อยแรงแล่อนต่าง ๆ กัน”³⁷

วิธีการเก็บอากรค่าน้ำ มีหลักฐานบันทึกไว้ดังนี้คือ เดิมในสมัยรัชกาลที่ 3 พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินการเก็บอากรค่าน้ำตามแบบที่ได้ปฏิบัติมาแต่โบราณกาล ซึ่งมีก่อนจะมีการยกเลิกเก็บอากรประเภทนี้ใน พ.ศ. 2369 นั้น ก็ได้เงินอากรค่าน้ำสั่งคลังปีละ 700 ชั่ง การยกเลิกเก็บอากรค่าน้ำมิได้กระทบให้เดียวเลย แต่พระองค์ทรงปฏิบัติเป็นขั้นตอนดังนี้

คือ พระองค์ทรงเห็นข้อเสียที่เกิดขึ้นที่ว่า นายอการได้ไปตัดตอนนายหนองคลองบึงบางเป็นคลองเขินให้แก่ราชภูมิเป็นเจ้าของที่ต่าง ๆ ผู้ที่ซื้อตอนทั้งปวงนั้นบิดพนบลงกระบังรังเผือกกันคลองบึงบาง เอาปลา กักขังไว้เป็นส่วนของตน เป็นเหตุให้ปลาจะว่ายไปมาตลอดในที่มีน้ำตามธรรมชาติไม่ได้ นอกจากนี้คนที่จะเดินเรือก็เดินเรือไปมาไม่คล่อง เพราะต้องเข็นข้ามพนบและเผือก เป็นเหตุให้ทางเลี้ยวากกัน ฉะนั้นพระองค์จึงโปรดให้ข้าหลวงไปเบิกกระแสบังรังเผือก ปล่อยปลาที่ขังอยู่ให้พ้นไป และยังอนุญาตให้นายอการเก็บค่าน้ำต่อไป โดยเก็บตามพิกัดเครื่องมืออย่างเดียวมิให้ตัดตอนขายต่อไป ถ้าหากขาดไปจากที่ประมูลเท่าใด ก็ให้มาร้องเรียนพระองค์จะลดให้ ผลก็ปรากฏว่า นายอการก็มาห้องเรียนว่าขาด พระองค์ก็ลดให้ลงปีละ 300 ชั่งเศษ คงเหลือปีละ 400 ชั่งเศษ

ขั้นต่อไปพระองค์เริ่มกำหนดเขตและชนิดของสัตว์น้ำ กล่าวคือ ให้มีตราอกไปให้กรรมการหัวเมืองฝ่ายตะวันออกซึ่งขึ้นกรมท่า ให้ออกจับคนผู้หาฟองจันละเม็ดในชล เจ้าได้ให้นำมาลงโทช และเรียกค่าปรับใหม่โดยสมควร แต่การหากรุ่งห้าป้านั้นยังให้ปฏิบัติต่อไปได้ มีเขตห้ามเฉพาะเขตเสนาศิลา “ซึ่งปักไว้แต่ก่อนเป็นอาทรอพกันปีศาจทุกทิศในเขตพระราช ถ้าใครทำปานาติบานในเขตพระราชแล้ว ให้กรมเมืองจับปรับเอาทรัพย์ทำวัด” นอกจากนั้นยังทรงกำชับอีกว่า เขตที่อนุญาตให้หากรุ่งห้าป้านอกเขตพระราชนั้น ถ้าราชภูมิแย่งชิงก่อวิวาตกันแล้ว ก็จะยึดเอาที่นั้นเป็นของหลวงเสีย แล้วก็จะห้ามให้ทำการหากรุ่งห้าปานต่อไป จะทำให้เขตจับสัตว์น้ำแคบเข้าทุกทิศ ครั้นต่อมาภายหลังทรงรังเกียจมากขึ้น ทรงคลางแคลงพระทัยว่าการเก็บอาการค่าน้ำทำให้คนหากรุ่งห้าปานมากขึ้น จึงโปรดเกล้าให้ยกอาการค่าน้ำที่เคยเรียกปีละ 400 ชั่งเศษนั้นเสียใน พ.ศ. 2369

ครั้นถึงสมัยรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้หันมาฟื้นฟูการเก็บอาการค่าน้ำขึ้นอีก ทั้งนี้เพราะทรงเห็นข้อได้เปรียบดังนี้คือ

1. เป็นรายได้ของแผ่นดิน ซึ่งปฏิบัติกันมาตั้งแต่โบราณกาลครั้งกรุงศรีอยุธยา และยังไม่เคยมีกษัตริย์องค์ใดที่ยกเลิก (เพียงยกเลิกในรัชกาลที่ 3) ทั้งนี้พระชาวไทย “มีเนื้อและปลาเป็นกับข้าว เป็นนิจทุกตัวคน ทุกตำบลทุกแห่ง” ไม่เหมือนกับชาวจีนที่รับประทานแต่เครื่องเคียงและเต้าหู้ หรือกินเนยถั่วหวานเมื่อพากเพียบ ด้วยเหตุนี้กษัตริย์จึงได้โปรดให้เก็บอาการแก่คนที่หากรุ่งห้าปาน เมื่อันกับการเก็บค่าน้ำสมพัตตรแก่ผู้ที่นาทำไร่ทำสวน เพื่อให้เสมอภาคกัน เพื่อจะได้เป็นรายได้ของแผ่นดิน ที่จะนำมาใช้จ่ายในการทำนุบำรุงแผ่นดิน และคุ้มครองราชภูมิให้อยู่เย็นเป็นสุข³⁹.

2. การเก็บอาการค่าน้ำนั้น ทำให้มีผู้พากษ์รักษาน้ำอ่า ห้วย หนอง คลอง บึง บางช่วยบังกัน

มีให้ราชภูมิเปิดทำนบป่าวิดน้ำ บ่อห้วยหนอง คลองบึงบาง เป็นผลให้ปลาลึกปลาน้อยไม่สูญพันธุ์ แล้วปลา ก็จะราคาไม่แพงเหมือนเมื่อต้นรัชกาลที่ 4⁴⁰

3. เป็นการสร้างความเสมอภาคในการเสียภาษีอากร เพราะรายจ่ายต่าง ๆ ของรัฐได้มาจากอากรค่านา และอากรสมพัตสรร ซึ่งเป็นการทำมาหากินเลี้ยงชีวิตแบบสัมมาชีพ ส่วนราชภูมิที่ผ่าสัตว์หาผลประโยชน์เลี้ยงชีวิตโดยมิใช้ชีพ กลับไม่ต้องเสียอากรค่าน้ำน้ำนั้น “เห็นว่า เมื่อคนหนึ่งยินดีด้วยคนทำปานาติบາຕ หาครัวไม่”⁴¹ จะนั้นจึงเห็นควรจะได้มีการฟื้นฟูเก็บอากรค่าน้ำเสียใหม่

4. พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเห็นว่า การที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ทรงมีพระราชดำริว่า “ราชภูมิแย่งกันจนกิดความจนถึงได้ดีเอาที่นั้นเป็นที่หลวง” ในความเป็นจริง ถึงแม้จะเกิดวิวาทกัน ก็ได้ชาระตัดสินไปในเจ้านายท่านนั้น มิได้เป็นไปตามพระราชประสงค์ ส่วนเรื่องรับสั่งห้ามหากุ้งห้าปลาในเขตเสนาคิล้านั้น ก็ไม่ได้ติดตามผลต่อเนื่อง เพราะมีราชกิจ ใหญ่ ๆ ต้องกระทำ จะนั้นจึงมิได้ตักเตือน ตรวจตราประการใด เป็นเหตุให้มีคนกำเริบทำการประมง ผ่าสัตว์เพิ่มขึ้น จะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงเห็นว่าการเลิกอากรค่าน้ำน้ำนั้น “ไม่เป็นคุณอันใดแก่แผ่นดินและพระพุทธศาสนา และตัวสัตว์คือกุ้งปลาในน้ำ กลับเป็นคุณแก่ผู้ทำปานาติบາຕเป็นคนบานนั้น ยิ่งกว่าคนที่เลี้ยงชีวิตโดยชอบธรรม คือทำไร่นาเรือกสวนหังปวงนั้นเสียอีก”⁴² เป็นการไม่เสมอภาคที่จะเก็บค่านาและค่าสมพัตสรร จะนั้นจึงควรที่จะเก็บอากรค่าน้ำตามเดิมที่เคยมีมาแต่ก่อน

5. การยกเลิกเก็บเงินอากรค่าน้ำที่เคยได้ 700 ชั่งเศษนั้น มิได้ทำให้ปลายน้อยลงกว่าแต่ก่อน ราชภูมิยังคงห้ามอยู่ “เต้มมือ” เมื่อ nondim ส่วนผู้ที่เดิมไม่ได้หากินด้วยปลา ครั้นเห็นว่า ไม่มีการเก็บอากร ก็กลับมาหากินด้วยปلامากขึ้น จนปลาเหลือกินในประเทศไทย ต้องบรรทุกไปขายเมืองอื่นหลายลำสำราญทุกปีเสียอีก ก็จะเห็นว่า “ไม่เป็นคุณแก่สัตว์เดรัจฉาน” สมดังประสงค์ เลย⁴³

6. นอกจากนั้นการเลิกอากรค่าน้ำ ก็ไม่ได้สร้างความเจริญแก่ progression ในการเล่าเรียน หรือวัดวิหารเจดีย์สถาน จะได้สร้างหรือปฏิสังขรณ์ให้มากให้เข้มอย่างไร ก็ไม่เห็นเป็นเช่นนั้น

ด้วยเหตุต่าง ๆ ดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงทรงฟื้นฟุการเรียกเก็บอากรค่าน้ำใหม่ โดยเก็บตามพิกัดเครื่องมือ และกำหนดจำนวนเงินขึ้นท้องพระคลังแต่เพียง 400 ชั่งเศษ และมีการควบคุมนายอากรดังนี้คือ

1. ห้ามนายอการและราชฎรบิดกรະบังรังເដືອກກັ້ນທຳນັບ ຕັດຕອນຂາຍລໍາແມ່ນ້ຳລຳຄລອງ
ທີ່ເປັນກາງໜ້າໄລ ທີ່ເຮືອຮາຈູກໄປມາໄດ້ນັ້ນ ພວກເຂົາໄວ້ເພື່ອປະໂຍ້ນສ່ວນຕົວ

2. ລຳຄລອງທີ່ເຂົາຖຸງເຂົານາ ເມື່ອຖຸນໍາມາກເຮືອຮາຈູກແລ້ນໄປມາໄດ້ ມີໃຫ້ນາຍອາການ
ຫວ່າມ ອຸນຫຼາດໃຫ້ຮາຈູກທາກິນໄດ້ທ່ວກັນ ຄຣົນເມື່ອນ້ຳລຳຄລອງແທ່ງເປັນຕອນ ຈຸ ເໝືອນຍ່າງໜອງ
ເຮືອໄປມາໄມ່ໄດ້ແລ້ວ ໃຫ້ນາຍອາກາຮັກໜາເປັນຂອງນາຍອາກາໄປປາມເດີມ ອຢ່າໃຫ້ຮາຈູກລັກຄອບທຳ
ປະມົງໃໝ່ໃໝ່ໃນບົງດັກລ່າວເປັນອັນຂາດ ຄ້າຮາຈູກຈະເຂົາໄປທຳປະມົງ ກີ່ເທັກລົງກັບນາຍອາກາ
ຊື່ນາຍອາກາຈະຍອມໃຫ້ກຳໄດ້ມີຍ່ອມໃຫ້ກຳໄດ້ ຍກເວັນແມ່ນ້ຳປະເກີມແມ່ນ້ຳລຸບຽງຮັງຄຈະແທ້
ຍາກ ດະນັ້ນຈຶ່ງຫ້າມນາຍອາກາແລ້ວຮາຈູກຫວ່າມໄວ້ ໃຫ້ຮາຈູກ “ໄດ້ທາກິນໄດ້ທ່ວກັນເໝືອນເມື່ອ⁴⁴
ນ້ຳໄຫລຍູ່ເປັນນິຕິຍີ”⁴⁴

ພິກັດອັດຕາຄ່ານ້ຳແລະເຄື່ອງມືອີ່ທີ່ໃຊ້ໃນກາທຳປະມົງ ທີ່ປະກາສນັກນັບໃຊ້ໃນຮັບກາລື
4 พ.ศ. 2399 ມີຮາຍຄະເອີຍດັ່ງນີ້⁴⁵

1. ກາຣປະມົງນ້ຳຈົດ ມີກາຣກຳຫຸດພິກັດອັດຕາຄ່ານ້ຳຕາມເຄື່ອງມືອີ່ທີ່ໃຊ້ດັ່ງນີ້

ເຮືອແພານລໍາໜົງ	ໄທ້ເຮືອກປິລະ	2 ຕໍາລົງກົງ
ເຮືອແໂປ່ງລໍາໜົງ	” ”	ຕໍາລົງກົງ
ເຮືອແຫວດລໍາໜົງ	” ”	1 ບາທ
ເຮືອຊົນໃຫຍ່ລໍາໜົງ	” ”	2 ສລື່ງ
ເຮືອຊົນເລັກລໍາໜົງ	” ”	1 ສລື່ງ
ສຸມຄນໍ້າ	” ”	1 ສລື່ງ
ຂ່າຍຕັກປາຕະເພີຍຄນໍ້າ	” ”	1 ບາທ
ແທງກຽບຄນໍ້າ	” ”	1 ສລື່ງ
ຄນາກຄນໍ້າ	” ”	1 ເພື່ອງ
ລອບຍືນຄນໍ້າ	” ”	6 ສລື່ງ
ລອບນອນຄນໍ້າ	” ”	1 ບາທ
ດັກຕຸ້ມຄນໍ້າ	” ”	1 ສລື່ງ
ດັກໄຫ້ຄນໍ້າ	” ”	2 ສລື່ງ
ດັກລັນຄນໍ້າ	” ”	1 ເພື່ອງ

เบ็ดราวนหนึ่ง	"	"	2 สลึง
ตกเบ็ดปลาหางปลาแมลงภู่คุนหนึ่ง	"	"	1 เพี้ยง
สวิงกุ้งคุนหนึ่ง	"	"	1 เพี้ยง
สวิงปลาคุนหนึ่ง	"	"	1 เพี้ยง
อวนล้ำหนึ่ง	"	"	2 ตำลึงกึง (= 10 บาท)
เชงเลงคุนหนึ่ง	"	"	1 บาท
ยกยอดเสือปากกว้างต่ำกว่า 4 ศอก			
ลงมานคุนหนึ่ง	"	"	1 สลึง
ดักจั่นคุนหนึ่ง	"	"	1 สลึง
ชนางคุนหนึ่ง	"	"	2 สลึง
ตกเบ็ดทรง	"	"	100 ละสองสลึง
โพงพางซ่องหนึ่ง	"	"	1 ตำลึง
ดักชุด 10 ชุด	"	"	1 เพี้ยง
ยกยอดขันซ้อปากกว้างตั้งแต่ 1 วาขึ้นไป			
วานหนึ่ง	"	"	6 สลึง
จีบปากหนึ่ง	"	"	1 บาท
กิตราล้ำหนึ่ง	"	"	ตำลึงกึง (= 6 บาท)
ลอบพายล้ำหนึ่ง	"	"	1 ตำลึง
ข้อนโลยสนั่นปากกว้างตั้งแต่ 10 ศอก			
ขึ้นไป	"	"	กึงตำลึง

อื่นถ้าราชภูรชักผักโดยน้ำปููกไว้หน้าบ้านกว้าง 4 ศอก 6 ศอกยาว 3 วา 4 วา ไม่เสีย
อาการ แต่ถ้ายาวตั้งแต่ 5 วา 6 วาขึ้นไปเรียกเป็นกล่ำ คิดกว้าง 4 ศอก ยาว 4 วา ศอกจะตู้รัสรัวดี
เท่าได้ ให้เรียกปีหนึ่งกว้าง 4 ศอกยาว 4 ศอก เป็นเงิน 1 เพี้ยง

ถ้าราชภูรชุดบ่อขั้นน้ำไว้กิน ไม่ได้ขังปลา แต่เป็นบ่อขั้นน้ำยาว 2 วา 3 วา กว้าง 2 วา
3 วา ไม่เรียกอาการ ถ้ายาวกว้างมากกว่า 3 วาขึ้นไป มีปลาในบ่อ ให้คิดจตุรัสรະวาเป็นค่าน้ำ
ให้เรียกเป็นปีละ 1 สลึง⁴⁶

2. การประมงน้ำเค็ม มีการกำหนดพิกัดอัตราค่านา้ำตามเครื่องมือที่ใช้ดังนี้⁴⁷

รั้วปะกักคอกลำหนึ่ง	ให้เรียกปีละ	2 ต่ำสีงกึง (= 10 บาท)
รั้วปะกักปลาลำหนึ่ง	" "	1 ต่ำสีงกึง (= 6 บาท)
เรือฉลอมawan ลำหนึ่ง	" "	2 ต่ำสีงกึง
รั้วไซمانลำหนึ่ง	" "	3 ต่ำสีง
เบ็ดลากลำหนึ่ง	" "	10 สลึง
สูกันรั้วไซمانทางหนึ่ง	" "	1 ต่ำสีง
ที่โพงพางปากน้ำ	" "	1 ต่ำสีง
ที่โพงพางถัดขึ้นมา	" "	3 บาท
ที่โพงพางถัดต่อ กันขึ้นมา	" "	กึงต่ำสีง
รั้วกำงเดยบ่างเหี้ย	" "	6 สลึง
ทอดแหะเจ	" "	1 บาท
เบ็ดกุไร	" "	1 สลึง
แท่งรั่วปู	" "	2 สลึง
สองคนลากอวนคนหนึ่ง	" "	1 บาท
เบ็ดวางตับ ๆ หนึ่ง	" "	2 สลึง
ช้อนกุ้งช้อนปลาคนหนึ่ง	" "	2 สลึง
รุนกุ้งกะเจ	" "	กึงต่ำสีง
รั้วโพงพางลากปลาในคลอง	" "	2 สลึง
รั้วโพงพางลำแม่น้ำ	" "	1 ต่ำสีง
รั้วดกปู	" "	2 สลึง
ปะกักคอปลาเรือฉลอมยกเว้นนายเรือ		
นอกนั้นคนหนึ่ง	" "	1 บาท
ไสกุ้งไสเคยคนหนึ่ง	" "	10 สลึง
ไสกุ้งไสเคยคนหนึ่ง	ครึ่งปี	6 สลึง
ไสกุ้งไสเคยคนหนึ่ง	หนึ่งเดือน	2 สลึง
รั้วกำงกุ้งกำงเดยน้ำจืดน้ำเค็มรั้วหนึ่งให้เรียกปีละ		1 บาท

เบ็ดສากกระเบนลำหนึ่ง	”	”	3 บาท
เบ็ดล้อกະพงคนหนึ่ง	”	”	2 สลึง
เบ็ดราบปลาทางกิว	”	”	1 สลึง
เบ็ดสายปลาทางกิว	”	”	1 สลึง
แทงปลาหมอน้ำลำหนึ่ง	”	”	1 สลึง
อวนลากายกเว้นนายเรือ นอกรั้นคนหนึ่ง	”	”	1 บาท
รั้วไชมานกลางคล่อง	”	”	3 ต่ำสีง
รั้วไชมานริมคล่อง	”	”	2 ต่ำสีงกิ่ง
ฉลอมกุเรา	”	”	1 ต่ำสีง
ປະກັດຄອກະພງลำหนึ่ง	”	”	1 ต่ำสีงกิ่ง
ຊຸດນ້ອຍໄສເຄຍວິມຜົ່ງ	”	”	1 สลึง
กระดาນໄລ້ຫາເຄຍແລະຫາສິ່ງຂອງຕ່າງ ຖ.			
คนหนึ่ง	”	”	1 สลึง
กระดาນລ້ວງໜີກ	”	”	2 สลึง
ຊຸດຫອຍປາກເບີດ	”	”	2 สลึง
ฉบາກຄົນหนึ่ง	”	”	1 สลึง
ສວົງຈັກກຸ່ງໄມ່ມືກັນ	”	”	1 ເພື່ອງ
ເປົດວາສາລາກເບີດลำหนึ่ง	”	”	6 สลึง
ເຮືອຫາຫອຍແຄຮງລຳຫົ່ງ	”	”	1 บาท
ເຮືອຫາຫອຍກະພງລຳຫົ່ງ	”	”	1 บาท
ເຮືອຫາຫອຍຫລອດລຳຫົ່ງ	”	”	1 บาท
ເຮືອຫາຫອຍແມ່ລັງກຸ່ງລຳຫົ່ງ	”	”	1 บาท

ละมุจันน้ำแห้งมีปีกไม่มีฝือก	”	”	คำสั่งที่
ละมุจันน้ำลีกมีฝือกมีกันมีปีก	”	”	5 คำสั่ง

ฝือกปะจันน้ำแห้ง	”	”	3 คำสั่ง
ฝือกรังมีกันจันน้ำไม่แห้ง	”	”	4 คำสั่ง

อวนรัง	”	”	4 คำสั่ง
อวนตีเกย	”	”	4 คำสั่ง
อวนลากปลิง	”	”	6 คำสั่ง

แหลนแหงปลิง ชนกแหงปลิงจับปลิง			
ลำหนึ่งสองคน	”	”	1 คำสั่ง
ชานักแหงกระจับตัวกระลำบหนึ่ง 2 คน	”	”	2 คำสั่ง

ราชภูมิทำอวนโดยใช้รังสีเจลามคลองริมคลองยาวตั้งแต่ 5 วา 2 วา ให้เรียก
ปืนนีวะลະ 1 บาท

สำหรับเขตที่เป็นหนองน้ำ ซึ่งไม่เป็นเขตที่ราชภูมิเข้าไปทำการหากิน ก็ให้เป็นของ
นายอการทำไปตามเดิม ถ้าราชภูมิได้มีความประสงค์จะทำการประมงในเขตดังกล่าวก็ให้
ไปตกลงกับนายอการ ถ้านายอการยอมให้ทำก็ทำได้ ถ้านายอการไม่ยอมให้ทำ ก็อย่าให้ราชภูมิ
เข้าไปทำโดยเด็ดขาด⁴⁸

ครั้นเวลาล่วงไปถึง พ.ศ. 2402 ปรากฏว่า นายอการได้ประพฤติมิชอบ หลายประการ
ทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อน เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรงทบทวน
นโยบายและออกประกาศ พิกัดอัตราอกร้าน้ำให้เก็บตามเครื่องมือใหม่อีกครั้งหนึ่ง

ข้อเสียหายที่เกิดขึ้นในช่วง พ.ศ. 2399-2402 นั้นมีดังนี้คือ ปรากฏว่า นายอการได้หา
ผลกำไร โดยรับทำการแล้วไปขายช่วงต่อให้ผู้อื่นเป็นต่อน ๆ ไป ทั้งในเขตกรุงเทพมหานครทั้งหัว
เมืองบังษ์ใต้ และหัวเมืองเหนือ ที่ซึ่งร้ายกว่านั้นก็คือ ผู้ที่ซื้อช่วงไปนั้นเองได้เก็บอกราคาตามพิกัดท้อง
ตรามี “เบี้ยักษ์เรียกให้เหลือ ๆ เกิน ๆ เอารัดเอาเบรี่ยบราชภูมิ”⁴⁹ ราชภูมิที่ไม่รู้พิกัดอัตราใน
ท้องตราก็ต้องยอมเสียให้แก่ผู้เก็บที่รับช่วงไปจากนายอกราชภูมิ ทำให้เป็นที่เดือดร้อนมาก สาเหตุ
ที่ราชภูมิไม่ทราบพิกัดอัตรา ก็เพราะว่า ผู้รักษาเมือง กรรมการ นายบ้าน นายอำเภอ ได้แต่

ลอกตราตั้งไว้มได้คิดพิกัดอัตราประกาศให้ราษฎรทราบทั่ว กัน จะนั้นเมื่อป้องกันมิให้เรื่องราว เช่นนี้เกิดขึ้นอีก พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงได้ปรับปรุงวิธีการเก็บอากรค่าน้ำเสียใหม่ เพื่อคุ้มครองราษฎรให้พ้นจาก การเอาไว้ เอาเปรียบของนายอากรดังนี้คือ

1. ให้ติดพิกัดอัตราอากรค่าน้ำ แยกให้ราษฎรทั้งปวงได้ทราบกันทั่วหน้า ทั้งนี้เพื่อ ป้องกันผู้ที่ไปเรียกอากรเกินพิกัด และขณะเดียวกันก็ต้องการให้ราษฎรปฏิบัติตามพิกัดในท้องตราด้วย มิให้ขัดขืน

2. หากผู้ที่มาเก็บอากร “ขึ้นเรียกให้เหลือ ๆ เกิน ๆ” ราษฎรที่ได้รับความเดือดร้อน ก็สามารถฟ้องร้องได้ ถ้าเป็นราษฎรในเขตหัวเมือง ก็ไปฟ้องร้องที่ผู้สำเร็จราชการเมืองกรรมการ ถ้าเป็นราษฎรในเขตกรุงเทพฯ ก็ให้ไปฟ้องร้องต่อเจ้าพนักงานในกรมพระคลังมหาสมบัติ ถ้า หากผู้ที่รับฟ้องดังกล่าวไม่สามารถชาระความให้ได้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ก็ทรงให้ความช่วยเหลือ บรรเทาความเดือดร้อนด้วยการรับภีกษาด้วยพระองค์เอง หากได้ความว่า ผู้ทำอากร ข่มเหงราษฎรจริง ๆ ก็จะถูกลงโทษปรับใหม่ ราษฎรที่ได้รับความเดือดร้อน ก็จะได้เงินคืนทั้งค่า ป่วยการด้วย แต่ถ้าชาระได้ความว่าราษฎรไม่ยอมเสียอากรตามพิกัดอัตรา ก็จะต้องเสียตามที่ ค้างไว้

3. ถ้าผู้สำเร็จราชการเมืองได้สมรู้ร่วมคิดกับนายอากร ยินยอมให้นายอากรเก็บอากร ค่าน้ำเกินพิกัดอัตรา ทำให้ประชาชนเดือดร้อน เมื่อชาระความพบว่าผิดจริง ก็จะถูกลงโทษตาม กฎหมาย⁵⁰

อนึ่ง พิกัดอัตราค่าน้ำ การประมั่น้ำจืดที่ประกาศใหม่ใน พ.ศ. 2402 นี้ ส่วนใหญ่ก็เป็นการ ใช้พิกัดเดิม ที่ประกาศใช้ใน พ.ศ. 2399 มีที่เพิ่มเติมเข้ามาได้แก่ ตกเบ็ดปลาซ่อนปลาชะโดคน หนึ่ง เสียปีละ 1 เพื่อง นอกจากนี้ยังเพิ่มเติมอีกว่า ในกรณีที่ราษฎรซักผัก ซักหญ้าโดยน้ำ ปลูกไว้ หน้าบ้าน หน้าเรือนยาสิ้นเขตบ้านแต่ที่มีรั้ว ถ้าบ้านไม่มีรั้วให้วัดตั้งแต่เรือนไปข้างละ 5 วา เป็น สิ้นเขตหญ้ากรร่าที่ไม่ให้ราษฎรเสียเงินอากรแต่เท่านั้น แต่ถ้าราษฎรซักผักซักหญ้าโดยน้ำ ปลูกไว้ นอกจากหน้าบ้าน หน้าเรือน วัดได้ยาว 4 ศอก กว้าง 4 ศอก ให้เสียเงินอากรละ 1 เพื่อง ถ้า ราษฎรซักผักซักหญ้าไว้มากน้อยเท่าใด ให้ราษฎรเสียเงินอากรให้แก่นายอากรมากและน้อย

ส่วนพิกัดอัตราค่าน้ำ การประมั่น้ำเค็ม ก็ยังคงใช้พิกัดเดิมที่ประกาศไว้ เมื่อพ.ศ. 2399 มิได้เปลี่ยนแปลงแต่ประการใด

อ่านใจหน้าที่ของนายอกรค่าน้ำในสมัยรัชกาลที่ 4

1. นายอกรจะได้รับแต่งตั้งให้มีศักดิ์ เช่น จันอันได้เป็นหมื่นเทพอกร จันชุมได้เป็นหมื่นวิสูตรอกร จันหนุ่นได้เป็นหมื่นอินกรอกร และจันสีได้เป็นหมื่นครีอกร

2. นายอกรจะต้องเก็บค่าน้ำตามพิกัดที่ประกาศไว้ตามเครื่องมือที่ราชภารใช้ทำมาหากิน จะเรียกเกินพิกัดมิได้ ถ้าหากฝ่าฝืนกฎหมายราชภารก็จะยื่นเรื่องราват่อเจ้าพนักงานฟ้องร้อง นายอกรได้ โดยกำหนดไว้ว่า ถ้าราชภารอยู่ในกรุงเทพมหานคร ให้ยื่นเรื่องราват่อเจ้าพนักงานฟ้องร้อง พระคลังมหาสมบัติ ให้ชำระความเสร็จใน 15 วัน ถ้าราชภารอยู่ในแขวงหัวเมือง ก็ให้ยื่นเรื่องราват่อเจ้าเมืองกรรมการ ให้ชำระความให้เสร็จภายใน 15 วัน หากเจ้าเมืองกรรมการชำระให้ไม่ได้ ก็มีการข่าวyle หรือราชภารผู้เดือดร้อนด้วยการให้เจ้าเมืองกรรมการเร่งบอกไปยังเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ ณ กรุงเทพมหานคร ให้ชำระให้เสร็จภายใน 15 วัน ถ้าหากเจ้าพนักงานพระคลังมหาสมบัติ นั่งเสียไม่ชำระให้ใน 15 วัน ก็โปรดให้ราชภารทั้งในกรุงและนอกกรุงทำเรื่องราวร้องถวายภีก้า แต่มีเงื่อนไข่ว่าเรื่องราวนี้จะต้องไม่มีคำหยาบ และไม่ยืดเยื้อ ใช้ถ้อยคำตรงไปตรงมา ถ้าทำสำนวนไม่ได้ ก็ให้ไปหายนกรรมล้อมพระราชนัดดาให้ แล้วเอาสำนวนนั้นไปป่วนข้าราชการฝ่ายหน้าฝ่ายใน ช่วยถวายให้เวลาได้ ๆ ก็ได้ และเจ้าตัวที่เดือดร้อนจะต้องไปด้วย ถ้าไม่มีใครช่วยถวาย ก้อนธนูชาตให้ถวายเองได้ โดยให้ค่อยถวายในวัน 7 ค่ำ 15 ค่ำ ทุก ๆ เดือน เพราะในวันนั้น ๆ ของเดือนจะมีการตีกลองวินิจฉัยเกรียง เมื่อทรงได้ยินกลองแล้ว ก็จะเสด็จออกรับภีก้า ถ้าพระองค์ไม่เสด็จ ก็ให้ยื่นภีก้ากับเจ้าพนักงานผู้รับที่หน้าหอกลองวินิจฉัยเกรียงนั้น⁵²

3. กรณีที่ราชภารทำการประมงด้วยวิธีการที่ไม่ได้กำหนดไว้ในพิกัด เช่น ซักหน้ำกรร่าลงกระบังรังฝือก้า หัวยหนองคลองบึงบาง บ่อหลุมເອาตัวปลา บางที่ทำบ่อหลุมน้อยบ้างใหญ่บ้าง ที่ซักหน้ำกรร่าลงกระบังรังฝือก้าที่ใหญ่กว่ากว้างบ้างเล็กบ้างไม่เสมอ กัน หลวงก็ให้อ่านจสุดแท้แต่นายอกร กับราชภารจะตกลงกันว่าจะเรียกอาการจากราชภารเป็นจำนวนเท่าใด แล้วแต่จะเห็นควร⁵³

4. นายอกรถูกควบคุมไม่ให้เรียกอาการค่าน้ำ “ล่วงแขวงล่วงอำเภอ”

5. นายอกรต้องควบคุมไม่ให้พากบ่าวไฟร์ทากที่ไปทำการก่อการทะเลาะวิวาท ถ้ามีเรื่องราวดีขึ้นก็ให้จัดการให้เรียบร้อย ถ้าเกิดเป็นเรื่องเป็นราไหย้โถกต้องส่งให้ผู้รักษาเมือง กรรมการจัดการชำระตามกฎหมาย

6. กรณีราชภารฟ้องร้องกล่าวโทษสมัครพรดพวนนายอกร นายอกรต้องรับผิดชอบ

โดยต้องส่งผู้ต้องหาไปให้ผู้รักษาเมืองให้กรรมการว่ากล่าวพิจารณาหากเป็นนายากรกองที่ถูกคดี นายากรสามารถแต่งหน้ายไปว่าต่างได้ ห้ามขัดขวางคดีของราชฎรไว้

7. นายากร พรรคพวงบ่าวทาก ตลอดจนทรัพย์สินเครื่องใช้ได้รับความคุ้มครองจากหลวง คือ ผู้รักษาเมือง กรรมการ แขวง นายบ้าน นายอำเภอ จะเกะกุม หรือภัยเงียบที่ใช้ราชการเบ็ดเสร็จ และจะเก็บหรือยึดเงื่อนจังกุด กรรมเชียง ถ่องพาย เครื่องสำหรับเรือ ซึ่งจะเป็นการขัดขวางการทำการไม่ได้เด็ดขาด⁵⁴

8. นายากรต้องควบคุมความประพฤติของพรรคพวง บ่าวทากไว้ให้ “ไม่ให้อ้อนโงน ข่มเหงราชฎร หรือเป็นโจรสลั่นทรัพย์สินราชฎร หรือทำลายพระพุทธรูป พระสูญเสียเด็ดขาด” พระคริมมาโพธิ์ พระอุโบสถพระวิหารการเบรี่ยญ ตลอดจนวัดวาอารามเป็นอันขาด นอกจากนั้น ก็ต้องค่อยไม่ให้มีผู้ตัวร้าย โดยเฉพาะม่ายช้างเพื่อเอางา และข่านาย และสัตว์ที่มีคุณค่าอย่างอื่น ห้าม-ป่วยมิให้ซื้อฟัน ขายฟันให้แก่ราชฎรไม่ว่าจะเป็นชาติใดก็ตามในอาณาจักร และขณะเดียวกัน ก็ห้ามซื้อขายสิ่งของต้องห้ามด้วย⁵⁵

9.3.3 การเก็บภาษีผื่น

มีการตั้งเจ้าภาษีอาการขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394 เหตุผลที่พระบาทสมเด็จพระ-จอมเกล้าฯ โปรดให้มีเจ้าภาษีผื่นนั้นก็ เพราะต้องการจะให้ชื้อขายกันแต่ในหมู่ชาวจีน จะมิได้ขายให้แก่ไทย มอย ลาว เชมร แขก ญวน พม่า ทวาย พระหมณ์ ผู้รังพุทธเกต ซึ่งเป็นเพรษ้าข้า แผ่นดินอยู่ในพระราชอาณาเขต ซึ่งก็เป็นทหารที่จะได้สูรบกันข้าศึก เพราะผื่นเป็นของไม่ดี ใครสูบผื่นกินผื่นดีติดผื่นแล้วยอมทำให้เกิดโทษและกระทำการทุจริตต่าง ๆ อีกประการหนึ่ง เงินตรา ในบ้านเมืองซึ่งชาวไทยชาวจีนเลักลอบอาไปซื้อฟัน เงินจึงออกไปนอกประเทศปีหนึ่ง ๆ เป็นจำนวนมาก ฉะนั้นเมื่อมีเจ้าภาษีแล้ว เจ้าภาษีเอาสินค้าแลกเปลี่ยน เงินตราในบ้านเมืองก็จะได้คงอยู่

ผู้ที่ได้เป็นเจ้าภาษีนายากรตามหลักการที่เสนอไว้ในปีนั้น (พ.ศ. 2394) จะต้องส่งเงินภาษี แก่เจ้าจำนวน 4 งวด ๆ เดือน 4 งวดหนึ่ง เงิน 500 ชั่ง งวดเดือน 7 งวดหนึ่ง เงิน 500 ชั่ง งวดเดือน 10 งวดหนึ่ง เงิน 500 ชั่ง งวดเดือนอ้ายงวดหนึ่ง เงิน 500 ชั่ง ถ้าปีใดเป็นอธิกมาส ก็ให้บวกเงินภาษี ขึ้นอีกเดือนหนึ่ง เงิน 166 ชั่ง 13 ตำลึง 1 บาท ให้เจ้าภาษีส่งเงินภาษีของหลวงให้ครุบงาทุกวด ทุกปี อย่าให้ขาดตกบกพร่อง ถ้าทำภาษีครบปีมีกำไร ก็ให้บวกภาษีทูลเกล้าถวายขึ้นอีก⁵⁶

9.3.4 การเก็บภาษีสมพัตสร

สำหรับรายละเอียดไม่สามารถหาเอกสารมาแสดงได้ พぶแต่เพียงว่า “เมื่อไนแหน่ดิน พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ราชฎรบางพวงก็บ่นว่าร้อนด้วยภาษีอากรสมพัตสร”

เมื่อถึงรัชกาลที่ 4 ในพ.ศ.2399 ทรงมีพระราชนัดริจิให้ราชภูมิอยู่เป็นสุข ฉะนั้นภาครัฐฯ อันได้เรียกเก็บเป็น 2 ชั้น 3 ชั้น อยู่ก็จะให้ลดหย่อนลง เรียกแต่ชั้นเดียว ให้เสมอทั่วพระราชนาจักร ในการนี้พระองค์ก็ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงในวิธีการเก็บอากรยาสูบ กล่าวคือ เดิมนายอากร จะเรียกเก็บจากราชภูมิ เรียกเรียงหลุมเป็นพันหลุมต่อ 1 บาท แต่ได้เปลี่ยนเสียเพรราชภูมิของปลูกยาสูบลงในไร่ในชนิดได้ผลปีหนึ่งครั้งเดียวเมื่อนั้นข้าวเปลือก จึงให้เรียกเป็นค่าที่ไว้เลสสิ่ง เพื่อง ห้ามมิให้เรียกเรียงหลุมเป็นพันหลุมต่อ 1 บาท อย่างแต่ก่อน และถ้าราชภูมิปลูกยาสูบกิน 9 หลุม 10 หลุมนั้น ห้ามมิให้เรียกอากรเป็นอันขาด ถ้าปลูกที่สัตย์พระสัตย์สอง ให้นายอากร มีบัญชีไว้ต่างหากจะได้ยกไว้เป็นเงินเกณฑ์บุญ บริเวณที่นายอากรรับทำอากรยาสูบผูกขาดคือ แขวงเมืองสวรรค์โลก และแขวงเมืองสุโขทัย เงินอากรที่ผู้ประมูลได้เป็นนายอากรในขณะนั้น คือ จันสอน ได้เป็นหมื่นภักดีสมบัติ จะต้องส่งพระคลังในข้าตั้งแต่ปี 2399 นั้น เป็นจำนวนเงิน 9 คำถึง 3 บาท ให้ส่งปีละ ๑ เดือน 4 ปีมະโรงอัญชลีคงวดหนึ่ง (2399) ส่งเงินแก่เจ้าจำนวนกรม พระคลังในข้าให้ครบปีละ 9 คำถึง 3 บาท จนทุกงวดทุกปีสืบไป อย่าให้ขาดตกบกพร่อง⁵⁷

9.3.5 การเก็บภาษีถ้วงปลาทู

เริ่มมีภาษีประเภทนี้ขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2397 เพราะพวจก็เห็นว่ามีราชภูมิในพระราชนาเขตซักชวนกับบรรทุกถัวตันตาย ถัวเขียว ถัวทอง ถัวขาว ถัวดำ ถัวละลง รวมมาก แห้ง 6 อย่าง นอกจากนี้ยังมี เม็ดงา กุ้งนาเค็ม กุ้งตากแห้ง กุ้งเค็ม ปลาทูน้ำปลาทูแห้ง เข้ามาซื้อขายแก่กัน ยังไม่มีผู้ใดรับเรียกภาษีทูลเกล้าฯ จึงได้ยื่นเรื่องราวแก่เจ้าจำนวนกรมพระคลังสินค้าพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ โปรดอนุญาตให้จัดการได้ โดยให้ตั้งเจ้าภาษีโดยวิธีประมูล และกำหนดเรียกภาษีดังนี้คือ ถัวตันตาย ถัวเขียว ถัวทอง ถัวขาว ถัวดำ ถัวละลง งาเม็ด กุ้งแห้ง กุ้งเค็ม ห้าง 8 สิ่งนี้ให้เรียกเก็บเหมือนกันหมดคือ 12 เก็บ 1 แต่ปลาทูน้ำ ปลาทูตากแห้ง ถ้าลูกค้าซื้อขายกันในประเทศให้เรียกภาษี 13 เก็บ 1 ถ้าลูกค้าจะเอาปลาทูน้ำ ปลาทูแห้ง บรรทุกสำเภาบากซ์ได้ออกไปจำหน่ายนอกประเทศ ให้เรียกภาษีเพิ่มขึ้นอีก คือปลาหมึกตัวเป็นภาษีหนึ่งสิ่ง เจ้าภาษีเรียกภาษีกับผู้ซื้อผู้ขายเป็นสิ่งของหรือจะเรียกตามจำนวนเงินซึ่งซื้อขายแก่กันตามแต่จะตกลงกัน ให้เรียกภาษีกับผู้ซื้อหรือผู้ขายเพียงฝ่ายเดียว ไม่ให้เรียกภาษีทั้งสองฝ่าย ถ้าราชภูมิทำสิ่งของมาเลี้ยงบุตรภรรยา และเป็นเสบียงเดินทางไปกิจราชการ และเป็นของกำนัลของถวายบ้างเลิกน้อย ราคาเพียงกึ่งคำถึงเงินลงมา ถ้ามิได้ซื้อขายแล้ว ก็อย่าให้เรียกภาษีเลย⁵⁸

เจ้าภาษีต้องเรียกภาษีตามพิกัดโดยสัจจะโดยธรรม เมื่อเรียกภาษีแล้วก็ให้เจ้าภาษีทำตัวตามสิ่งของมากและน้อยให้ไว้กับเจ้าของให้หลายฉบับ จะได้แยกย้ายสิ่งของขายไปเป็นสำคัญ

ของสิ่งใดที่ได้เรียกภาษีแล้ว จะเอาไปซื้อขายในบ้านใดเมืองใด ถ้ามีตัวเป็นสำคัญได้เรียกภาษีแล้ว ห้ามเจ้าภาษีเมืองใด ๆ เรียกภาษีอีกเป็นช้ำสองช้ำสามเป็นอันขาด⁵⁹

9.3.6 การเก็บอากรมะพร้าว ภาษีน้ำมันมะพร้าว และภาษีผลมะพร้าว

การเก็บอากรมะพร้าวในสมัยรัชกาลที่ 4 มีกำหนดพิกัดไว้ที่ได้แก้ล่าさまแล้วข้างต้น ในคราวที่แต่งตั้งให้ข้าหลวงออกเดินสวน พ.ศ. 2396

ส่วนภาษีน้ำมันมะพร้าว “ไม่ทราบพิกัดว่าเป็นเท่าใด อย่างไรก็ตามการเก็บภาษีน้ำมันมะพร้าวได้สร้างความเดือดร้อนให้แก่เจ้าภาษี เพราะว่ามีผู้ทำน้ำมันมะพร้าวปลอมแทรกซื้อขายเป็นอันมาก เจ้าภาษีได้จัดคนไปจับกุมก็เกิดถ้อยความวิวากหันอยู่เสมอ จึงทำให้คิดหาหนทางใหม่ จึงขอพระราชทานจะขอทำภาษีมะพร้าวที่ในสวนของราชภูมิเดียว ทางการจึงตกลงให้ทำภาษีผลมะพร้าวได้ โดยให้เจ้าภาษีซื้อจากราชภูมิในราคा 100 แผล ราคা 2 สลึง เพื่อง การทำภาษีผลมะพร้าวนี้ ทางการอนุโลมให้แก่ผู้เป็นเจ้าของสวนที่ประสงค์จะใช้สอยกินเอง หรือจะทำน้ำมันใช้สอยที่บ้านได้ แต่มีข้อห้ามให้ขายกับผู้อื่นไปทำน้ำมัน (ยกเว้นเจ้าภาษี) เพราะน้ำมันมะพร้าวเป็นสินค้าใหญ่บรรทุกไปขายต่างประเทศมีกำไรมาก⁶⁰

เมื่อเจ้าภาษีสามารถทำภาษีผลมะพร้าวได้ตามความต้องการแล้ว แต่แล้วพุทธิการณ์ของเจ้าภาษีกลับสร้างความเดือดร้อนให้กับราชภูมิ เพราะเจ้าภาษีมิได้ปฏิบัติตามพิกัดที่กำหนดให้ 100 แผล ราคा 12 สลึง เพื่อง เจ้าภาษีกลับซื้อลดราคางบ้าง หรือไม่ก็เอามะพร้าวแฝงบ้าง เช่น 100 แผล กีแเกรม 20 แผล บ้าง 30 แผล บ้าง แล้ว “เที่ยวจับปรับใหม่เอาเงินกับราชภูมิ โดยความเห็จบ้างจริงบ้าง”⁶¹ ราชภูมิได้รับความเดือดร้อน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงทรงเลิกภาษีผลมะพร้าวเสีย อนุญาตให้ราชภูมิขายผลมะพร้าวและทำน้ำมันขายตามชอบใจ

การที่ได้ยกเลิกภาษีผลมะพร้าว และภาษีน้ำมันมะพร้าวจึงทำให้รัฐบาลขาดรายได้ไปพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงต้องหาทางชดเชยรายได้ที่เสียไปจากภาษี 2 ประเภท (ที่เกี่ยวข้องกับมะพร้าว) มาเพิ่มภาษีอากรมะพร้าวเสีย โดยยกเลิกพิกัดอากรมะพร้าวที่กำหนดไว้เมื่อ พ.ศ. 2396 ที่ว่าเก็บตันละ 100 เปี้ย นัน ให้เรียกเก็บเพิ่มเป็น 2 ตัน ราคा 1 สลึง โดยให้เหตุผลว่า “เป็นอันสมทบอากรมะพร้าวในสวน และภาษีเป็นอันเดียวกัน มิให้ราชภูมิได้ความลำบาก คิดเป็นเงินพอครับจำนวนที่จัดซื้อน้ำมันมะพร้าวจับจ่ายราชการ”⁶² ฉะนั้น อากรมะพร้าวตามหน้าโฉนดใหม่ในพ.ศ. 2399 คือ 3 ตัน เก็บ 1 สลึง

พิกัดใหม่ของอักษรมาตราที่ได้ใช้เรื่อยมาจนถึง พ.ศ. 2407 ก็มีการเปลี่ยนแปลงขึ้น กล่าวคือ มะพร้าวและผลมะพร้าวราคางานมากกว่าเดิม โดยมีสาเหตุมาจากต้นมะพร้าวของ เก่า “ต้นแก่สูงดาวไป ไม่มีผลบ้าง ตายเสียบ้าง”⁶³ ที่เป็นเหตุผลร้ายไปกว่านั้นก็คือว่า เจ้าของสวนไม่ยอมปลูกเพิ่มเติม เพราะกลัวจะต้องเสียอาการต้นมะพร้าว 3 ต้นหนึ่งลง ซึ่งถือว่าเป็นอัตราที่สูง ฉะนั้นพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพยายามแก้ไขราคากลางของผลมะพร้าว และผลผลิตที่ได้จากมะพร้าวที่แพงนั้น ด้วยการประกาศยกเลิกอาการมะพร้าวเสียใน พ.ศ. 2408 และหันมาเก็บภาษีนำ้มันมะพร้าวแก่ผู้ทำนำ้มันเมื่อนอย่างนั้นๆ ที่ทำเช่นนี้ก็เพราะต้องการให้ราชภูมิกลุ่มมะพร้าวเพิ่มเติมเพื่อจะได้เป็นประโยชน์แก่ราชการ และยังได้เป็นสินค้าออกบรรทุก ไปจำหน่ายหัวเมืองต่าง ๆ อีกด้วย โดยหวังว่า ราชภูมิ “อย่าให้มีความเกียจคร้าน อุดส่าห์ซ้อมแซม ปลูกสร้างต้นมะพร้าวขึ้นให้มากเมื่อน ๆ กัน”⁶⁴

เมื่อพื้นที่ภาษีนำ้มันมะพร้าวขึ้นใหม่ และประกาศใช้เมื่อ พ.ศ. 2407 ไปแล้ว ปรากฏว่า เจ้าภาษีนำ้มันมะพร้าวในเขตเมืองสมุทรปราการ เก็บเกินพิกัดอัตราทำให้ขาดจีน 66 คน ต้องเข้าช้อกันร้องเรียน และสืบได้ความจริง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ จึงโปรดให้ปรับใหม่เจ้าภาษี 2 คน ที่ถูกฟ้องร้อง คือ เจ้าภาษีหลงจู เสมียน จีน เตง และประกาศให้เจ้าภาษีนำ้มันมะพร้าว ตามพิกัดให้ถูกต้องที่ประกาศใหม่นี้ (พ.ศ. 2408) ทุกประกาศ

พิกัดห้องตราเมรายละเอียดดังนี้⁶⁵

ข้อ 1. ว่าให้ขุนแตЛАИกรณ์เรียกภาษีแต่ราชภูมิซึ่อผู้ตั้มนำ้มันมะพร้าว 10 หยินหนึ่ง ถ้าราชภูมิเสียภาษี 10 หยินหนึ่งให้เจ้าภาษีแล้ว ให้เจ้าภาษีทำตัวภูมิให้แก่ราชภูมิรายให้ราชภูมิซึ่อขายนำ้มันมะพร้าวได้โดยสะดวก

ข้อ 1. ว่าถ้าราชภูมิซึ่อจะตั้มนำ้มันมะพร้าวจำนวนใดๆ ก็ได้ให้มาบอกแก่เจ้าภาษี ๆ จะได้เรียกภาษีตามนำ้มันมากและน้อย นำ้มันที่เรียกภาษีแล้วนั้นเจ้าของจะขายให้แก่เจ้าภาษีก็ได้ จะขายให้ผู้ใดผู้หนึ่น ราคากลางของราคางานนั้น ราชภูมิเจ้าของกับลูกค้าจะซื้อขายกันราคากลางของราคางานนั้น ไม่ห้าม

ข้อ 1. ว่าห้ามอย่าให้ราชภูมิที่ไม่ได้รับตัวต่อเจ้าภาษีนั้น ลักตั้มนำ้มันมะพร้าวซึ่อขายใช้สอย แลกเปลี่ยนเป็นอันขาด ถ้าลักตั้มนำ้มันมะพร้าว มีผู้รับสินบน จับได้จะปรับใหม่ใช้เงินภาษีสามวัน เป็นเงิน 6 ชั่ง 5 ตำลึง ให้เป็นสินบน แก่ผู้นำจับเงิน 15 ตำลึง

ข้อ 1. ว่าแต่ก่อนเมื่อยังไม่ได้ตั้งภาชนะน้ำมันมะพร้าวน้ำ ราชภรัมชื่อต้มน้ำมันมะพร้าว จำหน่าย ซึ่งน้ำมันมะพร้าวไว้จำหน่าย น้ำมันจำหน่ายไม่หมดเหลืออยู่มากน้อยเท่าใด ถ้าถึงกำหนดวันเจ้าภาชนะเรียกภาชนะแล้ว ให้ราชภรัมนำออกเจ้าภาชนะน้ำมันมะพร้าวเสียก่อนจึงจำหน่ายได้ ถ้าไม่นำมาออกเจ้าภาชนะน้ำมันไปจำหน่ายแก่ผู้ใดผู้หนึ่งก็ต้องผู้รับสินบนจันได้จะปรับใหม่เมื่อไอน์ป่ายผู้ลักด้วยตัวเอง

ข้อ 1. ว่าถ้าราชภรัมชื่อ ที่มารับกำหนดสืบสัญญาต่อเจ้าภาชนะไปตั้งต้มน้ำมันน้ำ ต้มน้ำมันไว้แล้วนำออกเจ้าภาชนะ ให้เจ้าภาชนะไปเรียกภาชนะในวันนั้น ถ้าเจ้าภาชนะมีธุระไปไม่ได้ในวันนั้น ก็ให้เจ้าภาชนะกำหนดสืบผู้ต้มน้ำมันมีกำหนดว่าในสองสามวันให้เป็นแน่นอน ให้ราชภรัมผู้ต้มน้ำมันทำตัวลงชื่อล่วงและเวลาเดือนนั้น ได้นำมาออกเจ้าภาชนะแล้วให้รับหนังสือผู้ตัดของเจ้าภาชนะไปไว้ถ้าเจ้าภาชนะนั้นเสีย หรือบิดพลิ้วไปไม่ไปตามนัดก็ต้องผูกเกินสองวันก็ต้องสามวันก็ต้องไม่กำหนดสืบผู้ตัดให้แก่ราชภรัมก็ต้องไม่รับตัวที่ราชภรัมทำมาให้ไว้นั้นก็ต้องทำให้น้ำมันของราชภรัมค้างเนินหัวจะจำหน่ายก็ไม่ได้ ให้ราชภรัมร้องต่อเจ้าพนักงานกรมพระคลังมหาสมบัติ ให้ออกใบผัดและตัวยื่นที่เจ้าภาชนะไม่รับนั้นมาเป็นสำคัญด้วย จะได้ทำโทษเจ้าภาชนะตามโทษานุโทษ

ข้อ 1. ว่าน้ำมันที่บรรทุกเรือ เข้ามาแต่ต่างประเทศก็ได้เสียภาษีร้อยชั้กสามแล้ว ห้ามไม่ให้ขุนเดลาริธิกรณ์เรียกภาชนะเป็นสองห้าได้

ข้อ 1. ว่าถ้ามีผู้รับสินบนนำจับผู้ลักลอบต้มน้ำมันมะพร้าวในแขวงเมืองนั้น ๆ ให้ขุนเดลาริธิกรณ์ และลงจูสเมี่ยนคนใช้ไปข้อกรรมการ กำหนด ต่อผู้ว่าราชการเมืองกำกับไปจับให้ทุกคราว ถ้าจับได้ตัวผู้ลักลอบต้มน้ำมันมะพร้าวมาแล้ว ให้ผู้ว่าราชการเมืองกรรมการ และเจ้าภาชนะตัดสินตามพิกัดท้องตรา ถ้าตัดสินไม่ตกลงให้บอกส่งมาตามกระทรวง เจ้ากระทรวงจะได้ส่งให้เจ้าจำนวนชำรุดตัดสินให้แล้วแก่กัน

ข้อ 1. ว่าถ้าขุนเดลาริธิกรณ์สมเมี่ยนคนใช้ และผู้รับช่วงจำหน่ายน้ำมันมะพร้าวในแขวงเมืองนั้น ๆ ไปจับผู้ลักลอบต้มน้ำมันมะพร้าว แต่ลำพังพวkJเจ้าภาชนะ ไม่ได้ข้อกรรมการกำหนดต่อผู้ว่าราชการเมืองกำกับไปด้วย และมีผู้มาฟ้องร้องพิจารณาเป็นสัตย์จะปรับใหม่มีโทษแก่เจ้าภาชนะ เมื่อโทษผู้ลักลอบต้มน้ำมันมะพร้าวเหมือนกัน ห้ามอย่าให้ราชภรัมทำน้ำตาลมะพร้าวใหญ่ให้ผลมะพร้าวน้อยไปเป็นอันขาด ให้เจ้าภาชนะและราชภรัมทำตามพิกัดท้องตรา และคำประกาศนี้

9.3.7 การเก็บส่วยและเงินผูกปี Jin

หน่วยงานที่ควบคุมเกี่ยวกับการเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นได้แก่กรมมหาดไทย

กรมกฤษณะ และกรมท่า ซึ่งมีหน้าที่ในการปกครองหัวเมืองต่าง ๆ กรมหาดไทย มีอำนาจ
ปกครองหัวเมืองฝ่ายเหนือ กรมกฤษณะมีอำนาจปกครองหัวเมืองฝ่ายใต้ กรมท่าปกครองหัวเมือง
ชายทะเลตะวันออก เมื่อเป็นเช่นนี้ทั้งกรมหาดไทย กฤษณะและกรมท่าจึงมีหน้าที่ในการเก็บ
ส่วยในแต่ละหัวเมืองที่อยู่ภายใต้การปกครองของตน โดยมีเจ้าเมืองแต่ละเมืองเป็นผู้รับผิดชอบ
การเก็บส่วยในเมืองของตน แล้วส่งส่วยมาบังคับกรมหาดไทย กฤษณะ หรือกรมท่า แล้วแต่ว่า
สังกัดกรมใด ซึ่งกรมหาดไทย กรมกฤษณะ และกรมท่าจะส่งส่วยนั้นไปบังคับลังต่าง ๆ ดัง
ต่อไปนี้

1. พระคลังมหาสมบัติ จะเป็นผู้กำหนดที่รับส่วยหรือสิ่งของที่เจ้าเมืองประเทศาชส่งมา
เป็นบรรณาการ หรือเจ้าเมืองต่าง ๆ ต้องการส่งของมาถวายแด่องค์พระมหาภัตตริย์ก็ให้ส่งมาที่
พระคลังมหาสมบัติ และเจ้าเมืองต่าง ๆ รวบรวมส่วยในหัวเมืองของตน ส่งมาบังคับที่หัวเมือง
ของตนสังกัด หรือกรมหาดไทย กรมกฤษณะ กรมท่าแล้ว กรมทั้งสามก็จะต้องนำส่วยนั้นส่งมา
บังคับพระคลังมหาสมบัติ ส่วนใหญ่จะได้แก่ส่วยเงิน หรือเงินแทนส่วยสิ่งของ หรือส่วยทองคำ
นอกจากนี้ก็มีสิ่งของที่ได้จากการบรรณาการ และของถวายจากเจ้าเมืองด้วย เจ้าพนักงานของกรม
พระคลังมหาสมบัติที่กำหนดที่รับส่วยและออกฎีกา มีเป็นจำนวนมากถึง 227 คน⁶⁶

2. พระคลังสินค้า มีหน้าที่รับของส่วยซึ่งเกณฑ์มาสำหรับเป็นสินค้าส่งสำเกา และเป็นผู้
จัดซื้อสินค้าซึ่งไม่มีในส่วย แต่เป็นผลผลิตที่รัฐบาลต้องการจะบรรทุกสำเกาไปขาย ต่อมานั้น
รัชกาลที่ 3 และ 4 การค้าสำเกาลดน้อยลงมากจนถูกยกเลิกไปในที่สุด กรมพระคลังสินค้าก็ยังคง
มีหน้าที่รับของส่วย และจ่ายของเหล่านั้นแก่หน่วยงานที่ต้องการใช้ นอกจากนี้ยังมีหน้าที่เป็นเจ้า
จำนวน และเป็นเจ้าพนักงานผูกปีจีนด้วย

3. คลังในข้ายและคลังในขาว คลังทั้งสองนี้ตั้งขึ้นมาโดยมุ่งหมายที่จะให้เป็นผู้จัดซื้อของ
สำหรับจ่ายงานด้านโยธา และจ่ายราชการเบ็ดเสร็จได้โดยเร็ว สิ่งของที่จ่ายในการทำงานโยธานี้
บางส่วนได้มาจากส่วยสิ่งของ ทั้งสองคลังจึงกำหนดที่รับส่วยด้วย ส่วยที่ส่งคลังในข้ายได้แก่
ดินประศิว ขี้ผึ้ง ผุ่น ผ้าย น้ำรัก ผ้าขาว ส่วยที่ส่งให้คลังในขาว ได้แก่ส่วยไม้ขอนลักษ

4. คลังราชการ คลังราชการนั้นเป็นเจ้าพนักงานที่จะรับของส่วยที่ส่งมาจากหัวเมืองขึ้น
กรมท่า หรือ อาสานา (คงหมายถึงเสือ) เป็นต้น แต่สิ่งของส่วยเหล่านั้นไม่พอใช้ในราชการ จึงต้อง
เบิกเงินหลวงไปจัดซื้อของมาเพิ่ม⁶⁷

การเก็บเงินผูกปีจีน ชาวจีนที่อยู่ในเมืองไทยจะต้องจ่ายเงินให้กับรัฐบาลไทย 3 ปีต่อครั้ง
เป็นเงิน 4.25 บาท สำหรับผู้ที่จ่ายเงินนี้แล้ว จะมีเชือกประทับตราของหลวงผู้กรอบข้อมือไว้เป็น

หลักฐาน เพื่อมให้เจ้าพนักงานมาเรียกเก็บเงินผูกปั๊จากเข้าอีกตลอดช่วง 3 ปีนั้น นอกจากนี้คนจีนยังได้รับใบรับรองทำนองบัตรประจำตัวบ่งถึงรูปรับสัมฐานอีกด้วย ถ้าคนจีนคนใดต้องการได้รับยกเว้นจากการผูกปีรอนข้อเมือง และต้องการเฉพาะใบรับรองเท่านั้นก็ต้องจ่ายเงิน 6.50 บาท แทนที่จะจ่ายแค่ 4.25 บาท การจ่ายเงินในเขตเมืองหลวงจะจ่ายให้กับคลังสินค้า ซึ่งเป็นผู้ควบคุมรายได้ด้านนี้ แต่ในเขตหัวเมืองจะมีข้าหลวงพิเศษเป็นผู้เก็บเงินนี้ คนจีนที่ไม่อาจจ่ายเงินผูกปั๊ได้จะต้องทำงาน 1 เดือน ต่อ 3 ปี แต่สำหรับคนจีนที่มีตำแหน่งทางราชการอยู่ หรือคนจีนที่กลยุยเป็นคนไทยแล้วจะได้รับการยกเว้นจากการจ่ายเงินค่าราชการ และไม่ต้องจ่ายเงินผูกปั๊ด้วย สำหรับผู้ที่ปลอมแปลงปีหรือปลอมแปลงเอกสารรับรอง ถ้าหากถูกจับได้ จะถูกลงโทษอย่างหนัก⁶⁸

จะเห็นได้ว่าคนจีนเสียภาษีน้อยกว่าคนไทยมาก และประกอบกับอุปนิสัยของคนจีนที่ชอบทำงานหนัก และมีชีวิตอยู่อย่างลำบากได้ ทำให้คนจีนได้เปรียบคนไทย สิ่งนี้เองทำให้คนจีนสามารถคุ้มครองประเทศเกื้อหนังหมด และตลาดแรงงาน ก็ตอกย้ำในเมืองของคนจีนเช่นกัน ถึงแม้รัฐบาลได้ตระหนักถึงอันตรายของสถานการณ์มาเป็นเวลาหลายแล้ว แต่ก็มีความจำเป็นที่จะใช้แรงงานของคนจีน⁶⁹

9.3.8 การเก็บค่าฤชา ค่าไถ่โทษ ค่าปรับ ค่าภาคหลวงมรดก รินราชนาท และค่าธรรมเนียมต่อเรือ

ค่าฤชา คือ เงินพินัยเบี้ยปรับคู่ความ และทรัพย์สมบัติซึ่งรับจากผู้มีความผิด ค่าไถ่โทษ ที่มีหลักการไถ่โทษ เอาเงินเข้าหลวง ดังนี้

หกานทำชุดด้วยเมียลุง ตามป้อาน้ำพัฒนาอง มันผู้มีเกรงกลัว
มันมิอาขแก่นำบี ดังนั้นให้อา漫คนร้ายจำให้ทราบ
ใส่ชื่อใส่ค่า เอานำ้าหมึกสักหน้าทั้งหญิงทั้งชาย
เอาเขือกหนังผูกคอ เอาห้องศีฟเวนรอบตลาด
แล้วเอาขี้น้ำหาย่าง ยิงด้วยถูกสันโดย แล้วให้ตี
ตัวยกหัวหนังคอดี แต่ให้ทำแพดอย เสียงอกเมือง
อย่าให้คูเยี่ยงกัน ถ้าจะไถ่ถูกสันโดยมิให้ยิง
เล่มละ 30000 เมีย⁷⁰

ตัวอย่างค่าไถ่โทษอีกแห่งหนึ่ง ในกฎหมายพระไอยการพรหมศักดิ์มีอัตราไถ่โทษออกไว้ชัดเจน ในมาตราที่ 29 และ 30 ดังนี้

ກົງນອກໃຈຜ້າ ຈະໄດ້ໂທມຸ່ງຮ່ວມແນ 200,000 ເມື່ອ
ໄດ້ໂທສັກແກ້ມ 500,000 ເມື່ອ ໄດ້ໂທໂດນຕະແລງແກ້ 250,000
ໄດ້ໂທຄະເກວປະໜ້າ 150,000 ໄດ້ໂທທັດອກລະບາແດງ
ສອງຫຼຸ 150,000⁷¹

ແລະ

ຂະລົງໂທຜູ້ຮ້າຍຄຶ່ງຕັດຕິນສິນນີ້ ກວນດ້ວຍລວມໜັງ
ໄນ້ຫວາຍ ສັກອກ ສັກແກ້ມ ສັກໜ້າ ຕັ້ນຄອໄຫ້ໄດ້ດ້ວຍ
ເນື້ອເລີມຄາມບັນຄາສັກຄືນີ້ ຕັດປາກ 750,000
ຕັດຂົ້ນນີ້ 750,000 ຕັດນິວເຫັນນີ້ນີ້ 150,000
ສັກອກ 150,000 ສັກແກ້ມສັກໜ້າ 550,000...⁷²

ກຣັນຄ່າປ່ຽນ ຄືອເງິນທີ່ຄາລເຮົາຈາກຜູ້ຕ້ອງຫາຫຼືອຸ່ຄ່າວຸມ ສ້າງລະເມີດກົງໝາຍຂ້ອໄດ
ຂ້ອໍໆນີ້ ທີ່ມີບໍານຸງຢູ່ຕົປ່ຽນຜູ້ກະທຳມືດ ເຊັ່ນ ຕົ້ມເຫຼັດເຖືອນ ລັກລອບຂາຍຝື່ນ ແລະສູບຝື່ນ ເປັນຕັ້ນ
ຕ້ວອຢ່າງໃນກົງໝາຍລັກຊະນະວິວາທ

ພ້ວມື່ວິວາທກັນ ຂາຍພ້ວຫຼຸບຕີ່ພື້ນແທງໜູງ
ຜູ້ເມື່ອຕາຍ ໃຫ້ອງໂທດັ່ງລັນຜູ້ອື່ນ ດ້ວຍໜູງ
ຫຼຸບຕີ່ພື້ນແທງຂາຍຜູ້ພ້ວຕາຍ ໃຫ້ອງໂທດູຈກັນ
ກັນແກລັ້ງຕີ່ພື້ນ ແທງໃຫ້ຕາຍ ທ່ານວ່າໃຫ້ໄຫນ
ໂຄຍສັກນີ້ ສັກໄນ້ ສັກເຫັດັກ ສິນໄຫນ
ເອາເຂົາພະຄລັງຫລວງຈອງສິນ⁷³

ຄ່າກາດຫລວມມຽດກ ອື່ອສ່ວນແປ່ງຂອງມຽດກທີ່ຮັບປາລຈະຕ້ອງໄດ້ຕາມບໍານຸງຢູ່ຕົປ່ຽນກົງໝາຍ
ລັກຊະນະມຽດກ ມາຕຣາທີ່ 3 ກລ່າວ່າ ດ້ວຍເຈົ້າ ແລະຂ້າວັດກາຮຸມືບປະດາສັກດີ່ງແກ່ກຣມ ແລະມືມມຽດກ
ໃຫ້ກາຍາຖ

...ເອາເຄື່ອງສຣພາວຸດ ຂ້າງມ້າເຄື່ອງພັກຍາບປ່ວໄພຣ
ແລະເຮືອຍາວ ແຕ່ 7 ວາຊື້ນ ໄປຢັກໄວ້ເປັນຂອງຫລວງ...
...ມຽດກທີ່ເຫຼືອແປ່ງອອກເປັນສ່ວນ
ໃຫ້ກຳເປັນສ່ວກາ ກາກທີ່ນີ້ເຂົາພະຄລັງຫລວງ
ກາກທີ່ນີ້ໃຫ້ແກ່ປີຄາມຮາດ...ແລກາກທີ່ນີ້ໃຫ້ແກ່ພື້ນ້ອງ
ດູກຄານ ແລະຫຼາດກາຜູ້ອື່ງແກ່ມຮອນກາພ ກາກທີ່

ໃຫ້ແກ່ກວິຍາ ດ້ວຍມະນາຄາພັນທາມເຂົ້າເຈືອນມີໄດ້
ໃຫ້ກໍໄວ້ເປັນທລວງ⁷⁴

ແລະມາຕາຮາ 34 ມືນທບໍ່ຢູ່ຕົວວ່າ

...ພຣະຣາຊທານເມືຍໃຫ້ແກ່ຖຸນມຸຄນາຍຜູ້ໄດ້
ແລ້ມືຍພຣະຣາຊທານນັ້ນຄົ້ນຕາຍ ທ່ານວ່າທ່ຽງ
ຕາຍຜູ້ນັ້ນ ເປັນຫ້າທລວງ ທ່ານໃຫ້ເອາທັກພົມເດີມ
ແລະສິນສົມຮສແໜ່ງທ່ຽງຜູ້ຕາຍນັ້ນ ແບ່ງອອກເປັນ
ສານກາຕ ກາຕທິ່ນຍົກໄວ້ເປັນທລວງ ກາຕທິ່ນໄວ້
ໃຫ້ແກ່ຜ້ວ ກາຕທິ່ນໄວ້ແກ່ຢູ່ມາຕິທ່ຽງຜູ້ຕາຍນັ້ນ⁷⁵

ກາຣົບຮາຊບາຕຣ ຮາຊບາຕຣແປລວ່າຄໍາສັ້ງຫລວງ ກາຣົບຮາຊບາຕຣ ມາຍຄື່ງກາຣເກັບເອາ
ສິ່ງຂອງຂອງຄົນທີ່ຕ້ອງພຣະຣາຊອາຍຸາເຂົ້າເປັນຂອງຫລວງ ເຊັ່ນກາຣລົງໂທະຜູ້ເປັນກູ້ໃນກູ້ໝາຍ
ລັກຊະນະບັດຕືກວ່າ

...ໂທະຜູ້ນັ້ນເປັນອຸກຄູ່ມູນໂທ 3 ສຕານ ຖໍ່ທີ່ນີ້ໃຫ້
ຮົບຮາຊບາທ ນ່າເສີຍໃຫ້ສັ່ນທັ້ງໂຄຕ ສຕານທີ່ນີ້ໃຫ້
ຮົບຮາຊບາທ ນ່າເສີຍ 7 ຫ້າໂຄຕ ສຕານທີ່ນີ້ໃຫ້
ຮົບຮາຊບາທ ແລ້ວໃຫ້ໜ່າເສີຍ ໂຄດນັ້ນອ່ານ່າເລື່ອງສົນໄປເລຍ⁷⁶

ມາຍຄວາມວ່າ ຜູ້ຕ້ອງໂທະດັ່ງກ່າວມີປ່າງໄພຣ່ຈໍານວນເທົ່າໄດ້.ມີຫ້າງມ້າວ້ວຄວາຍກີ່ຕົວ ເງິນທັກພົມສິນ
ເງິນທອງກີ່ຂ້ຳ ພລຍ ທຣັກພົມເຫັນນີ້ຈະຖຸກຮົບເປັນຂອງຫລວງທັງໝົດ

ອີກຕ້າວອ່າງໜຶ່ງເປັນກາຣົບຮາຊບາທໃນກູ້ໝາຍລັກຊະນະໂຈຣ ມາຕາຮາ 54 ມີວ່າ

...ໂຈຣຄນພວກເພື່ອນໄປປັດນ້ານເຮືອນ ທັບທຶນທີ່ໄດ້
ແລກສົດສຄນກົດໜົດຂອງຍ່ອງນາ ນ່າເຈົ້າບ້ານເຈົ້າເຈືອນຕາຍ
ເກີບເອາທັກພົມສິ່ງຂອງໄປ ໃຫ້ເຮັ່ງເອາທັກພົມສົ່ງໃຫ້
ແກ່ເຈົ້າທັກພົມການຕຣາສິນ ແລ້ວໃຫ້ຮົບຮາຊບາທ
ເອາທັກພົມສິ່ງຂອງໂຈຣ ແລກວກໂຈຣເປັນທລວງ ເອານຸຕຣ
ກຣີຍາເປັນຄນນ້ຳຮ້ອນ ແລ້ວໃຫ້ນ່າໂຈຣແລກວກໂຈຣ
ຂຶ້ງຄອນນູ້ຕັດສືຈະ ເສີຍນໄ້ ແກຄອງແກງ...⁷⁷

ค่าธรรมเนียมต่อเรือ ได้แก่ เงินที่เรียกเก็บจากผู้ขออนุญาตต่อเรือขนาดปากกว้าง 2 วา 3 ศอกขึ้นไป เอาเข้าห้องพระคลังส่วนหนึ่ง และยกให้เจ้าหน้าที่อีกส่วนหนึ่ง รัฐบาลได้กำหนดอัตราค่าธรรมเนียมต่อเรือในสมัยรัชกาลที่ 1 ไว้ ดังนี้คือ สำหรับเรือปากกว้าง 2 วา 3 ศอก จนถึง 3 วา 3 ศอก เป็นทองแท่งหนึ่ง หนัก 6 ตำลึง 1 บาท หนึ่งแท่ง หรือเป็นเงินตรา 3 ชั่ง 15 ตำลึงก็ได้ ถ้าเป็นเรือปากกว้าง 4 วาขึ้นไป เอาทอง 2 แท่ง ปากกว้าง 5 วาขึ้นไป เอาทอง 3 แท่ง ทองต้องเป็นทองเนื้อหกน้ำเศษสอง ซึ่งคิดเป็นเงินราคากลาง 12 หนัก⁷⁸

9.3.9 การเก็บผลประโยชน์จากการค้าต่างประเทศ

ผลประโยชน์ที่ได้จากการค้ากับต่างประเทศ มีผลกำไรจากการแต่งสำราญอภิปรัชัยต่างเมือง และผลประโยชน์จากการเรียกเก็บภาษีจังกอบ (ปากเรือ) ภาษีขาเข้า และภาษีขาออก สำหรับวิธีและอัตราการเก็บนั้นได้กล่าวไว้ในเรื่องเกี่ยวกับการค้ากับต่างประเทศแล้ว

9.4 ปัญหาและการแก้ไขเปลี่ยนแปลงการคลังของไทยในสมัยรัชกาลที่ 5

9.4.1 ปัญหา

ระยะเวลาที่ผ่านมา นับตั้งแต่การมีเจ้าภาษีนายอกรเกิดขึ้นทำหน้าที่เก็บภาษีและอกรตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 เรื่อยมา แม้ในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็ตาม ก็ได้มีปัญหาเกิดขึ้นมากมายซึ่งเป็นเหตุให้ราชภูมิได้รับความเดือดร้อน รัฐบาลเองได้รับผลประโยชน์ไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย และยังมีเรื่องการเมืองแทรกอีกด้วย ดังนั้นมีพระบรมสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จขึ้นสวรรคาลัยได้เพียง 4 ปี พะองค์จึงได้ดำเนินการปฏิรูประบบภาษีอกรของเมืองไทยเพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ทุกฝ่าย

ปัญหาที่เกิดขึ้นมีมากมาย ซึ่งประมวลได้ดังนี้คือ ปัญหารื่องหน่วยงานที่รับผิดชอบทางด้านภาษีอกร ปัญหานะในระบบการมีเจ้าภาษีนายอกร และประการสุดท้าย ปัญหาการเก็บภาษีอกรจากผู้อยู่ใต้บังคับต่างประเทศ

1. ปัญหารื่องหน่วยงานที่รับผิดชอบทางด้านภาษีอกร

หน่วยงานที่รับผิดชอบทางด้านภาษีอกร คือกรมพระคลัง ซึ่งเมื่อสมัยต้นรัชกาลที่ 5 มีงานมากมาย เดิมในสมัยอยุธยาเป็นผู้ควบคุมการเงินของแผ่นดินทั้งรายรับและรายจ่าย ควบคุมการเก็บภาษีอกร และควบคุมการตัดสินคดีที่เกี่ยวกับพระราชทรัพย์หลวง ต่อมามีการติดต่อการค้ากับต่างประเทศ กรมพระคลังก็มีหน้าที่เพิ่มคือ แต่งสำราญไปค้าขาย และขณะเดียวกันต้องดูแลชาวต่างประเทศที่เข้ามาค้าขายในไทยด้วย พอบปลายอยุธยา มีการเอาหัวเมืองขึ้นของ

กลาโหมไปขึ้นกับกรมท่า ก็ทำให้เจ้าพระยาพระคลัง ซึ่งเป็นใหญ่ในกรมนี้ก็มีงานเพิ่มขึ้นอีก คือจะต้องทำการว่าราชการบ้านเมือง ว่าการยุติธรรม และการคลัง การต่างประเทศและว่า กรมท่า เมื่อมีงานมากอย่างนี้ จึงทำให้เจ้าพระยาพระคลังต้องลงงานการคลังเสียบางส่วนให้ผู้อื่น ทำงานแทน ซึ่งก็เป็นข้าราชการการลำดับต่ำลงมา เช่นพระยาราชภักดีเป็นผู้มีอำนาจน้อยควบคุม ได้แต่กรมพระคลังเท่านั้น รายได้ภาษีอากรที่ได้จากการอื่น ๆ เช่น กรมมหาดไทย กรมท่า กรมเมือง กรมพระคลังสินค้า เงินส่วยหัวเมือง เงินค่านา เงินค่าราชการที่แยกไปอยู่ในกรมต่าง ๆ พระยาราชภักดีก็ไม่ทราบว่ามีจำนวนเท่าใด และไม่มีอำนาจพอที่จะเร่งรัด เมื่อเป็นเช่นนี้ ทำให้ เงินรายได้ของรัฐส่วนใหญ่ขาดหายไป มิได้นำมาใช้เป็นประโยชน์ในราชการอย่างเต็มที่ เพราะหาก ผู้ที่จะควบคุมการเก็บภาษีอากรซึ่งแยกข้ายาวไปขึ้นกับหน่วยงานต่าง ๆ ไม่ได้ จะนั้นเมื่อเป็นเช่นนี้ นานวันเข้า ผลเสียจึงเกิดกับบ้านเมือง คือรายได้ของรัฐไม่เพียงพอในการใช้จ่าย⁷⁹

นอกจากนี้การเก็บภาษีอากรนั้น ยังกระจัดกระจาดอยู่ในกรมอื่น ๆ ที่ไม่ได้สังกัดอยู่ใน กรมพระคลังอีกด้วย เช่น กรมมหาดไทย กรมพระกลาโหม กรมเมือง กรมนา และกรมสุรัสวดี สำหรับกรมมหาดไทย และกรมกลาโหมนั้น แต่เดิมรับผิดชอบในด้านการป้องกันประเทศ การ ปกครองบ้านเมือง เก็บส่วยและเครื่องราชบัลลังก์ และตัดสินคดีความต่าง ๆ ซึ่งก็เป็นหน้าที่ ที่มีมากอยู่แล้ว ต่อมายังมีหน้าที่เก็บภาษีอากรอีก และภาษีในความรับผิดชอบของกรมทั้งสองนี้ ก็มีมากกว่าภาษีอากรในความรับผิดชอบของพระคลังเสียอีก จะนั้นกรมทั้งสองจึงมีงานทำล้นมือ สำหรับกรมเมืองก็เก็บภาษีด้วย คือเก็บภาษีเรือ โรงร้าน กรมนาเก็บค่านา กรมสุรัสวดีก็เก็บเงิน ไฟร์ที่ไม่ได้มีประจำการ ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าการเก็บภาษีอากร ซึ่งทำโดยหน่วยงานต่าง ๆ หลาย หน่วยนั้น ย่อมเป็นการยากที่จะควบคุมให้การเก็บภาษีอากรดำเนินไปอย่างรัดกุมและมีประสิทธิภาพ ได้ นอกจากนั้นหน่วยงานที่ทำหน้าที่เก็บภาษีอากรนั้นได้รับผลประโยชน์มากน้อยต่างกัน หน่วยงาน ใดที่มีผลประโยชน์มากคือเดิมภาษีอากรได้หลายชนิด หรือเก็บภาษีอากรที่มีจำนวนเงินมาก เช่นกรมนา กรมมหาดไทย กรมพระยากลาโหม ทำให้หน่วยงานอื่น ๆ ที่ได้รับผลประโยชน์น้อย พากันอิจฉา เช่น กรมเมือง ในระยะหลังได้โอนการเก็บภาษีเรือโรงร้านไปให้แก่กรมมหาดไทย ทำให้กรมเมืองไม่มีผลประโยชน์ เมื่อก็เกิดเหตุการณ์เช่นนี้ ผลร้ายก็ตกแก่ราชการ ข้าราชการ หมวดกำลังใจที่จะปฏิบัติงาน เมื่อก็เกิดปัญหาเช่นนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงตั้งพระทัย ที่จะจัดระเบียนเสียใหม่ ให้หน่วยงานต่าง ๆ ปฏิบัติราชการโดยไม่ก้าวก่ายหน้าที่กันให้มีผล ประโยชน์ที่จะพึงได้ทัดเทียมกัน รวมทั้งการจัดระเบียนการเก็บภาษีอากรให้มีประสิทธิภาพ ยิ่งขึ้น เพื่อให้เหมาะสมกับกาลเวลา และเป็นการเพิ่มพูนรายได้ให้รัฐด้วย⁸⁰

2. บัญญาในระบบการเมืองภายใต้รัฐบาลเผด็จการ

การเมืองภายใต้รัฐบาลเผด็จการที่ผ่านมาได้มีปัญหาเกิดขึ้นมากมายที่ทำให้เกิดความเดือดร้อนแก่ราชภูมิ นับตั้งแต่การเสนอชื่อของผลผลิตที่จะเรียกว่า “กษัตริย์” ตลอดจนวิธีการเก็บภาษีของเจ้ากษัตริย์ทั้งหลาย ดังมีเหตุการณ์เกิดขึ้นดังนี้คือ การกำหนดชื่อของผลผลิตที่จะเรียกว่า “กษัตริย์” ของนั้น ทางราชการไม่ได้เป็นผู้กำหนด พวากษัตริย์ที่ส่วนใหญ่เป็นคนจีนจะเป็นผู้มาเสนอรัฐบาลลงว่า จะเก็บภาษีอย่างไร โดยออกไปสำรวจการทำมาหากินของราชภูมิ เพื่อถูกว่า ราชภูมิประกอบอาชีพอะไรกันบ้าง พ่อที่จะเก็บภาษีได้ เมื่อสำรวจแล้วก็กล่าวถวายภักดิ์กษา เสนอแนะให้เก็บภาษีสิ่งนั้น ๆ พร้อมกับเสนอตัวเองเป็นเจ้ากษัตริย์เมื่อมាវอรับทำ รัฐเห็นว่าเป็นหนทางที่จะได้เงินและเป็นรายได้ที่แน่นอนดีกว่าบริโภคจึงอนุญาตให้ไป ผลเสียก็เกิดขึ้นได้ในกรณีที่แม้ประกอบอาชีพค้าขาย เครื่องมือ เครื่องใช้ ที่ต้องใช้อยู่เป็นประจำในบ้านเรือนของตน ก็ต้องเสียภาษี เช่น กษัตริย์ใหม่ที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้แก่ กษัตริย์ม้อ กษัตริย์กะทะ กษัตริย์เรือโกลน กษัตริย์เจวพาย กษัตริย์ถัง กษัตริย์เตา เป็นต้น ซึ่งถือว่าเป็นของใช้จำเป็นสำหรับการดำเนินชีวิตทั่วไปของราชภูมิจึงนับเป็นภาระหนักที่ราชภูมิจะต้องเสียภาษีโดยหลักเลี้ยงไม่ได้ ตัวอย่างเช่นเรื่องหนึ่งคือ เรื่องจีนมาเสนอขอทำผูกขาดกษัตริย์พุกถึง 6-7 ครั้ง แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ไม่โปรดอนุญาต เพราะทำให้ราชภูมิเดือดร้อนมาก โดยเฉพาะคนไทย คนชาติอื่น ๆ แรกก็ตี ฝรั่งก็ตี จีนก็ตีไม่เดือดร้อน จึงทรงออกประกาศห้ามเรื่องนี้ว่า

...อย่าให้จีนผู้หนึ่งผู้ใดคิดอ่านว่าจะทำกษัตริย์พุก
ว่ากล่าวก่อเหตุให้ชาวสวนพุกและราษฎรชี้อดพุก
ไม่ได้ต้องขอพุกกิน ให้ความสงบดังเดิมไปเลย
แล้วอย่าให้ข้าราชการฟายหน้าฟายใน นำเรื่องราวขอ
ทำกษัตริย์พุก ยิ่งกว่าสมพักษ์ตามอย่างเก่าขึ้นกรอบ
ทุกชั้นชาติท่อไปเลย...⁸¹

ในขั้นตอนต่อไปก็คือ เมื่อจีนผู้ได้ได้รับแต่งตั้งให้เป็นเจ้ากษัตริย์ของราชภูมิ จะมีอำนาจและสิทธิ์มากมายหลายประการ ได้รับการยกย่องเป็นข้าราชการ มีราชกิจนามเป็นหนึ่งเป็นเดียว หรือหลวง ซึ่งมีได้ทำความดีความชอบประการใด เพียงแต่ประมูลเงินเป็นเจ้ากษัตริย์ของราชภูมิได้ ก็ได้บรรดาศักดิ์ทันที เช่น จีนเนียนได้เป็นที่ชุมบัญชีพีชากร ถือศักดิ์นา 400 ไร่ เพราะประมูลเป็นเจ้ากษัตริย์ ถ้วง ปลาทูได้ เป็นต้น ในเรื่องอำนาจและสิทธิ์ก็จะเห็นได้ว่าเจ้ากษัตริย์ของราชภูมิบุคคลในครอบครัว และงานของเขาก็ได้รับการยกเว้นจากการเกณฑ์แรงงานและสั่งของไปใช้

ในราชการ เป็นการสร้างอิทธิพลความยิ่งใหญ่ให้แก่เจ้าภาชีนายอาการ เพราะทำให้ผู้คนต้องเข้ามาอาศัยพึ่งบารมี เพื่อให้พ้นจากการถูกเกณฑ์ดังกล่าว นอกจากด้านนี้จะไม่ถูกเกณฑ์แรงงานแล้ว แม้เรื่องเพศ สัตว์พาหนะของบุคคลเหล่านี้ ก็รอดพ้นจากการถูกเกณฑ์ไปใช้ในราชการด้วย⁸² นอกจากนั้นนายอาการบางพวง เช่นนายอาการรักษาケーアะ จะเป็นผู้มีอิทธิพลมาก เพราะได้เป็นเจ้าของที่ดินที่ตนนำไปบุกรุก เช่น จันและผู้เป็นที่ขุนรักษาสมุทครี เป็นนายอาการรักษาケーアะในทะเบียนประจำวันออกที่ขึ้นอยู่ในแขวงเมืองบางละมุง ระยะห่าง จันทบุรี ตราด ปัจจันตคิริ ตามข้อความในสารตราระบุอ่านจากอันมากมายของนายอาการไว้ว่า

...ให้ผู้ว่าราชการเมือง กรมการหมายให้นายกำนัน นายบ้าน นายอำเภอ ประภาคป่าวร้องรายภูรชื่งอยู่ในแขวงบ้านแขวงเมือง ให้รู้จังทั่วว่า เกาะในทะเบียนประจำวันออกนี้ให้ขุนสมุทครีรับอาสา เป็นเจ้าของระหว่างรักษา ส่งเงินเข้าห้องพระคลัง เป็นประโยชน์ กับแผ่นดินแต้ว ห้ามอย่าให้รายภูรคนใดคนหนึ่งไปหาลิงของ ซึ่งเกิดในเกาะ แลตัดฟันไปข้อขายตามอำเภอใจเหมือนแต่ก่อน ถ้ารายภูรคนใดจะไปทำนาหากินในเกาะ ทำไร่ ทำสวน แลตัดฟัน ข้อขายเป็นอาหารประโยชน์ ก็ให้ไปว่าก่อส่าวต่อขุนรักษาสมุทครี ให้รู้ก่อน ถ้าขุนรักษาสมุทครียอมให้ทำจึงทำได้...⁸³

นอกจากนี้ ในการปฏิบัติงานการเก็บภาษีอาการของเจ้าภาชี ทางรัฐบาลก็มิได้มีการควบคุมอย่างใกล้ชิด จึงเปิดโอกาสให้พวงเจ้าภาชีนายอาการขุนดีรีดกับราชภูรด้วยวิธีต่าง ๆ ได้มีเรื่องเกิดขึ้นคือ นายอาการค่าน้ำให้คนไปเก็บอาการค่าน้ำตามบ้าน ซึ่งมิได้มีไว้ในสารตราไว้ให้เก็บตามบ้าน และกับโดยไม่มีเครื่องมือดักสัตว์จับปลา แต่คนของนายอาการได้ไปขุดร่องราชภูร ดังข้อความในประกาศของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ว่า

...เมื่อมีเครื่องดักสัตว์จับปลาที่เรียกเก็บอาการออกจากเครื่อง เหล่านั้น เพียงเท่านี้ก็ทำหนา เพราะเป็นไปตามที่กำหนดไว้ ในตราตั้ง แต่ที่เรียกเก็บมาจากครัวเรือน ซึ่งไม่มีเครื่องดักจับสัตว์น้ำเท่านั้นที่ โดยออกกฎหมายว่า ถึงไม่ได้จับสัตว์น้ำ แต่ ก็กินน้ำด้วยหรือเปล่า ถ้าตอบว่ากิน ก็ว่าແน้น้ำลำคลอง เป็นของหลวง เมื่อกินน้ำด้วยเสียกันน้ำ บอกอยู่ในคัวแต้ว ร่านเป็นค่าน้ำ ราชภูรไม่รู้อะไรมีสอนเสียไป...⁸⁴

ด้วยความเดือดร้อนครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จึงได้มีประกาศนกพิกัด ออกค่าห้าให้เก็บตามเครื่องมือ เพื่อให้ราชฎร์ได้ทราบโดยทั่วถึงกัน ถ้าเจ้าภาษีนายอากรผู้ใด มาเรียกเก็บเงินพิกัดก็ไม่ต้องเสียให้

ยังมีตัวอย่างการฉ้อโกงภาษีอากรอีกกรณีหนึ่ง คือการกล่าว ตามกฎหมายนายอากร รับผูกขาดจัดเก็บอากรกลัวโดยเก็บเป็นกอ แต่คนของนายอากรไปเรียกเก็บจากชาวไร่กลัว เป็นรายตัน ซึ่งยังไม่ตั้งกอ เจ้าของไร่ก็คัดค้าน คนของนายอากรก็อ่านข้อความที่มีอยู่ในตราดัง โดยอ่านคำว่า กอ เป็น ตัน ครั้นเมื่อผู้อ่านหนังสือออกดูในตราดัง เห็นมีคำว่า กอ ไม่ใช่ ตัน จึงต่อ ว่าโടิถียงกันขึ้น คนของเจ้าภาษีนายอากรก็หาทางออมชومโดยการยกอากรให้เป็นค่าปิดปาก เสีย อย่างนี้เป็นต้น⁸⁵

อนึ่งในการรับทำภาษีอากรนั้น เจ้าภาษีนายอากรมีสิทธิที่จะแบ่งให้ผู้อื่น ผูกขาดตัดตอน ไปจัดเก็บเป็นลูกช่วงของเจ้าภาษีนายอากรเป็นตำบลหรือเป็นเมือง ในเขตที่ได้รับอนุญาตผูกขาด มาจากรัฐบาลอีกทีหนึ่ง ทั้งนี้เพราเจ้าภาษีนายอากรคนหนึ่ง ๆ รับผิดชอบการเก็บภาษีอากร ในหลาย ๆ หัวเมือง เช่น ขุนบัญชีพืชาร ซึ่งว่าอากรถ้วนต่าง ๆ มีสิทธิที่จะตั้งด่านเรียกเก็บภาษีถ้วน ในเขตกรุงเทพฯ อุบลราชธานี อ่างทอง อินทนธุรี พระนครศรีอยุธยา ลพบุรี ลพบุรี ยะรังษี ฯ สุพรรณบุรี และปราจีนบุรี การที่มีลูกช่วงรับผูกขาดไปอีกทอดหนึ่ง ก่อให้เกิดปัญหาดังที่พระบาทสมเด็จ- พระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ทรงสั่งไว้ว่า

...ผู้ที่รับช่วงไปนั้นหากได้เรียกภาษีตามพิกัดห้องตรา
นั้นไม่ได้ไปยักหัวยเรียกให้หล่อเกิน ๆ เอาไว้ดูเปรียบ
แก่ราชฎร ราชฎรที่ไม่รู้พิกัดในห้องตราที่ต้องยอม
เสียให้ตามใจผู้เก็บ เพราะผู้รักษาเมือง กรรมการ
นายบ้าน นายอำเภอ จึงออกห้องตราทั้งไว้แล้ว ก็มิได้
ปิดประกาศให้ราชฎรรู้ทั่วโลก...⁸⁶

ข้อเสียอีกประการหนึ่งที่ทำให้เจ้าภาษีนายอากรชุดรีดอากรได้ต่อไปก็คือ การที่ราชฎร ถูกกดซ้ำๆ คง คง คง จากเจ้าภาษีนายอากรจนเกิดคดีฟ้องร้องกันขึ้น ราชฎรก็ไม่เคยเป็นฝ่าย ชนะความ เพราะเจ้าจำนวนซึ่งทำหน้าที่ควบคุมการปฏิบัติงานของเจ้าภาษีนายอากรกับเจ้า-ภาษีนายอากรเป็นพวากเดียวกัน จนในที่สุดราชฎรเบื่อหน่ายที่จะร้องทุกษ์ จึงยอมทนเสียภาษี ให้แก่เจ้าภาษีนายอากรตีกว่า ไม่ต้องเสียเวลาประกอบอาชีพ พระเจ้าแผ่นดินไม่ทรงทราบถึง ความจริงก็เข้าพระทัยว่าราชฎรอยู่เย็นเป็นสุขดี

ส่วนทางด้านการปกครอง การมีเจ้าภาษีนายอำเภอได้สร้างปัญหาที่น่าสะพึงกลัวขึ้น คือได้เกิดสมาคมลับอังบี้ ก่อความไม่สงบทั่วในพระนครและหัวเมือง ซึ่งมีสาเหตุมาจากการแก่งแย่งในการแสวงหาผลประโยชน์ และการเก็บภาษีอากรเป็นสำคัญ ทั้งนี้ เพราะว่าตั้งแต่รัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา ได้มีการตั้งภาษีอากรขึ้นใหม่หลายชนิด ทำให้ราษฎรต้องเสียภาษีเพิ่มมากขึ้น แต่คนไทยประกอบอาชีพเพียงเพื่อเลี้ยงตัวมิได้มีกิจการใหญ่โต ภาษีอากรที่เสียมีจำนวนเล็กน้อย เมื่อเทียบกับภาษีที่เก็บได้จากการประกอบอาชีพของพวกราชจีน เพราะ "... พวกราชจีนที่มาตั้งทำมาหากินอยู่ในเมืองไทย มุ่งหมายที่จะสะสมทรัพย์สินเป็นสำคัญ มีตัวเงินซึ่งจะเรียกได้มากกว่าราษฎรที่เป็นไทย พวกราชจีนจึงได้รับความเดือดร้อนจากเจ้าภาษีนายอำเภอ ยิ่งกว่าไทย..."⁸⁷ เมื่อพวกราษฎรชาวจีนฟ้องร้องต่อทางราชการ ก็เกิดเสียงปรีบีนอึก เพราะว่าเจ้าภาษีนายอำเภอเป็นพนักงานเก็บเงินของรัฐบาล พวกราชจีนจึงขาดที่พึ่ง จึงใช้สมาคมลับตัวหนึ่งขึ้น เป็นฝ่ายต่อต้านกับฝ่ายเจ้าภาษีนายอำเภอ จะเห็นได้ว่า นับเป็นเรื่องวิวาทกันในระหว่างพวกราชจีน ด้วยกันเอง แต่ทำความญุ่งยากเดือดร้อนให้แก่รัฐบาล ที่ต้องพยายามเพื่อให้เกิดความสงบสุข แก่บ้านเมือง

นอกจากนั้น ก็ยังมีการแก่งแย่งผลประโยชน์ในการแย่งปะมุกภาษีกันตั้งที่สมเต็จ-
กรมพระยาดำรงราชานุภาพบันทึกไว้ว่า

...มีจีนหัวหน้าขึ้นอีกจำพวกหนึ่ง เรียกกันว่า “เต้าเก”
ทำการอันมีพวกกุลธิอู๋ในปกครองมากบ้างน้อยบ้าง ฉันจำพวก
ที่นากินในการรับปะมุกทำภาษีก็ตี ฉันจำพวกที่เป็นเต้าเก
คุณกุลรับทำงานก็ตี มักแย่งผลประโยชน์กัน เช่น แย่ง
ปะมุกภาษีอากรและแย่งกันทำเป็นต้น ต่างก็คิดเอาเบรียบ
กันด้วยอุบາຍต่าง ๆ การตั้งตัวให้เป็นอุบາຍสำคัญอย่าง
หนึ่งของพวกราชจีนจำพวกเหล่านี้ เป็นต้นว่า ถ้าผู้เป็นหัวหน้า
ตัวให้ เช้าว่าปะมุกภาษีอากร ผู้อื่นก็มิคร่าก้าแย่ง
ค้ายกรตัวให้ ซึ่งเป็นพรครพวกรอู๋ในห้องที่จะรังแก
ถ้าผู้ซึ่งมิได้เป็นตัวให้จะเช้าว่าปะมุก ก็จำต้องไปว่า
กล่าวขอร้องหรือยอมแบ่งผลประโยชน์ให้พวกรตัวให้
อย่าให้เกะกะกีดขวาง เกิดประโยชน์ขึ้นแต่ตัวให้เช่นนี้
จึงเริ่มเกิดตัวให้ยกันขึ้นอีกหลายพวกราชเหล่า⁸⁸

จากการที่ขาดคู่แข่งในการประมูลเพราะกลัวอิทธิพลดังกล่าววนี้ จึงทำให้ขาดการแข่งขัน กันอย่างยุติธรรม พวกอั้งซีจึงสามารถตั้งอัตราประมูลต่อรัฐบาลในอัตราที่ต่ำได้ ทำให้เกิดความเสียหายแก่ผลประโยชน์ที่รัฐบาลควรจะได้เป็นอย่างยิ่ง

3. ปัญหาการเก็บภาษีอากรกับผู้อุปถัมภ์ในบังคับต่างประเทศ

ปัญหานี้ได้เกิดขึ้น เมื่อได้ทำการสนธิสัญญาฉบับอังกฤษเมื่อ พ.ศ. 2398 โดยเฉพาะในข้อ สัญญาที่ว่าด้วยการค้าและภาษีอากร โดยทางอังกฤษขอให้ไทยยอมอนุญาตให้คนในบังคับ อังกฤษทั้งหมด เข้ามาค้าขายในประเทศไทยได้โดยไม่มีข้อจำกัด และยกเว้นแต่อย่างใด การที่ฝ่ายไทยยอมให้คนในบังคับอังกฤษซึ่งรวมทั้งชาวเอเชียชาติต่าง ๆ ด้วยเข้ามาค้าขายโดยสะดวกนั้น เกี่ยวข้องกับการภาษีอากรในแง่ที่ว่า คนในบังคับเหล่านั้นจะได้รับสิทธิทางด้านภาษีอากรตาม ที่สนธิสัญญาระบุไว้ทุกประการ เช่นเสียภาษีสินค้าขายเข้าร้อยละ 3 และเสียภาษีสินค้าขายออก ตามพิกัดที่กำหนดไว้ต่อท้ายสัญญา การที่คนขอเชื้อในบังคับอังกฤษได้รับสิทธิเช่นนี้ ทำให้มีผลต่อ รายได้ทางด้านภาษีอากรของประเทศไทย เพราะก่อนหน้านี้บุคคลเหล่านั้นเข้ามาค้าขาย ต้องยอม เสียภาษีตามอัตราที่ทางฝ่ายไทยกำหนดขึ้น เมื่อทำการสนธิสัญญาแล้ว ไทยไม่เพียงแต่เสียเปรียบ พ่อค้าฝรั่งเท่านั้น แต่ต้องเสียเปรียบพ่อค้าชาวเอเชียที่เป็นคนในบังคับของฝรั่งด้วย⁸⁹

จริงอยู่เมื่อได้พิจารณาสภาพบ้านเมืองในสมัยนั้น ข้อเสียเปรียบกับฝรั่งนั้นไม่รุนแรงนัก เพราภาพก่อค้าฝรั่งที่เข้ามาค้าขายในไทยยังมีจำนวนจำกัด แต่ความยุ่งยากเพิ่มขึ้น เมื่อขยาย สิทธิให้แก่ชาวเอเชียที่เป็นคนในบังคับของฝรั่งชาติต่าง ๆ ได้แก่พากพ่อค้าจีนในบังคับฝรั่งนั้น ได้รับความคุ้มครองผลประโยชน์ต่าง ๆ จากสถานกงสุลที่ตนสังกัดอยู่เป็นอันมาก เช่นเข้ามา ค้าขายในไทยโดยเสียภาษีเพียงร้อยละ 3 และสินค้าบางอย่างซึ่งนิยมกันอยู่ในหมู่คนไทย คือพาก ขมจันอัน ชาวจีนในบังคับก็ได้ทำการขัดขืนไม่ยอมเสียภาษีจันอันให้รัฐบาล จนทำให้รัฐบาล ต้องยอมเลิกเก็บภาษีประเภทนี้⁹⁰

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ก็ยังมีข้อบกพร่องอีกมากมายที่เป็นทางรั่วให้หลอกด้านภาษีอากร และสร้างความเดือดร้อนแก่ราชภูมิลดลงความสงบสุขของบ้านเมือง จึงเป็นเหตุให้พระบาท- สมเด็จพระปูชนีย์ทรงต้องแก้ไขเปลี่ยนแปลงระบบการเก็บภาษีให้รัดกุมยิ่งขึ้น

9.4.2 การปฏิรูปภาษีอากร

สิ่งแรกที่พระบาทสมเด็จพระปูชนีย์ทรงแก้ไขคือการจัดระเบียบ งานบริหารภาษีอากร โดยทรงจัดตั้งหอรัชภารพิพัฒน์ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง เพื่อร่วม พระราชทรัพย์เงินรายได้ของแผ่นดินทั้งหมดเข้าไว้ในแห่งเดียวกัน มิให้การเก็บภาษีอากรต้อง

แยกย้ายไปขึ้นกับหน่วยงานอื่น ๆ ดังที่เป็นมาแต่ก่อน ดังข้อความในพระราชบัญญัติว่า เพื่อให้รัฐจำนวนเงินซึ่งได้ขึ้นในพระคลังมหาสมบัติทุกเดือนทุกปี จะเป็นเงินมากน้อยเท่าใดนั้นก็ เพราะมีพระราชประสงค์ที่จะได้ทรงจัดการบ้านเมืองให้มีความเจริญยิ่งขึ้น และเงินที่จะใช้จ่ายในราชการแผ่นดินนั้นก็จะได้กำหนดมากและน้อย และเงินภาษีอากรซึ่งเก็บรวมรวมเข้าได้ดังนี้ ก็จะเป็นประโยชน์แก่แผ่นดินบ้านเมือง มิได้เป็นประโยชน์แก่ท่านผู้ใด เพราะฉะนั้นมีเงินรายได้และรายจ่ายของรัฐบาลมารวมอยู่ในที่แห่งเดียวกันคือหอราชภัฏพิพัฒน์ ภายใต้ผู้บังคับบัญชา และระเบียบปฏิบัติอย่างเดียวกันแล้ว การบริหารย่อมเป็นไปโดยเรียบร้อยยิ่งขึ้น

เมื่อได้มีการจัดตั้งหอราชภัฏพิพัฒน์ พร้อมกันนั้นก็ได้มีการตราพระราชบัญญัติ สำหรับเป็นแบบปฏิบัติของเจ้าพนักงานบัญชีกลาง เจ้าจำนวนและเจ้าภาษีอากรไว้เป็นหลักฐาน อีกด้วย พ.ร.บ.สำหรับหอราชภัฏพิพัฒน์ได้เปลี่ยนแปลงการปฏิบัติงานของเจ้าพนักงานและเจ้าภาษีนายอากรเสียใหม่หลายประการ เช่นเจ้าพนักงานต้องมาปฏิบัติราชการที่สำนักงานตามวันเวลาที่กำหนดไว้ ซึ่งถือว่าเป็นการวางแผนการบัญชีทางราชการสืบต่อมา และยังเป็นการป้องกันการทุจริตอีกด้วย เพราะปฏิบัติงานในที่เปิดเผย มีผู้รู้เห็น การแสวงหาผลประโยชน์ ส่วนตัวย่อมทำได้ยาก นอกจากนั้นเจ้าพนักงานยังได้รับเงินเดือนเป็นการตอบแทน ซึ่งถือว่า การให้เจ้าพนักงานแสวงหาผลประโยชน์ในกิจการที่ตนเกี่ยวข้องตามลำพังแต่ก่อน อีกประการหนึ่ง การกำหนดบทลงโทษสำหรับผู้ที่กระทำการผิดทั้งฝ่ายเจ้าพนักงานและเจ้าภาษีนายอากร ไว้อย่างชัดแจ้ง ย่อมเป็นการป้องกันมิให้มีการละเมิด พ.ร.บ.นี้ได้ง่ายดังแต่ก่อน⁹¹

ต่อมาปรากฏว่า การปฏิบัติตาม พ.ร.บ.หอราชภัฏพิพัฒน์ยังมีข้อบกพร่องอีกหลายประการ เช่นเจ้าภาษีนายอากรจำนวนมากบัญชีบันทึกพร้อมไม่ส่งเงินภาษีที่เก็บได้ประกอบกับรัฐบาลยังขาดหลักเกณฑ์ทางด้านบริหารที่รัดกุมนั้นคือขาดบุคคลในระดับสูงที่จะควบคุมการปฏิบัติงานของเจ้าพนักงาน และเจ้าภาษีนายอากรอีกชั้นหนึ่ง ดังนั้นพระราชบัญญัติสำหรับพระคลังมหาสมบัติที่ตราขึ้นใน พ.ศ. 2418 จึงได้กำหนดให้ดำเนินการบัญชีตามที่พระราชบัญญัติกำหนดไว้อย่างเคร่งครัด นอกจากนั้นยังมีเจ้าพนักงานชั้นสูงในระดับรองลงมาจากอธิบดีที่ปลัดบัญชีกลาง กำหนดที่ตรวจสอบบัญชีภาษีอากรทุก ๆ รายว่า จำนวนที่ประมาณไว้กับที่ส่งต่อรัฐบาลนั้นตรงกันหรือไม่ ซึ่งทั้งนี้ตรงตามหลักวิชาธุรัฐประศาสนศาสตร์ที่ถือว่า การบริหารราชการให้ประสบผลสำเร็จ จำต้องมีการตรวจสอบและควบคุมการปฏิบัติให้เป็นไปอย่างถูกต้องตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ เมื่อตรวจสอบบัญชีแล้วปรากฏว่า เจ้าภาษีนายอากรบิดพริ้ว ก็จะได้เสนอให้มีการเปลี่ยนตัวใหม่ นับว่าเป็นการแก้บัญชาเรื่องเจ้าภาษีนายอากรไม่ส่งเงินวดได้เป็นอย่างดี

อีกทั้งเงินรายได้ของรัฐไม่ขาดหายไปเฉย ๆ เพราะมีการประมูลเลือกเจ้าภาคีรายใหม่ขึ้นมาดำเนินการต่อไปทันที บัญหารื่องเงินขาดในตอนกลางปีก็หมดไป⁹²

ใน พ.ศ. 2433 พระบาทสมเด็จพระปุลจอมเกล้าฯ ได้ทรงมีพระราชดำริว่าหน้าที่ราชการ ในขณะนั้นยังก้าวกำกับและบางตำแหน่งขาดบางตำแหน่งเกิน ควรจะได้ปรับปรุงส่วนราชการ ภายใต้ในของกระทรวงพระคลังเสียใหม่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติ พระธรรมนูญหน้าที่ราชการกระทรวงพระคลังขึ้น จัดตั้งกรมที่ทำหน้าที่เก็บภาษีอากรโดยเฉพาะ ระบุไว้อย่างแนชัดว่ากรมใดรับผิดชอบ การเก็บภาษีอากรชนิดใด แต่ละกรม คือ สรรพภาษี สรรพากร และคุลการต่างก็มีอธิบดีเป็นผู้บังคับบัญชาารับผิดชอบงานในกรมของตนโดยขึ้นกับเสนอตีกระทรวงพระคลัง ดังนั้นเมื่อได้มีการกำหนดหน่วยงานไว้อย่างชัดเจน เช่นนี้ ก็ย่อมเป็นทางที่จะช่วยให้การบริหารภาษีอากรเป็นไปอย่างรัดกุมและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นกว่าเดิม เพราะไม่มีการก้าวกำกับงานกันอีกต่อไป กรมต่าง ๆ ที่ทำหน้าที่จัดเก็บภาษีอากรเหล่านี้ เมื่อได้จัดตั้งขึ้นมาแล้ว ก็ได้มีการตราพระราชบัญญัติข้อมูลคับของตนขึ้นใช้ให้เหมาะสมกับลักษณะและชนิดของภาษีอากรที่ตนเป็นผู้จัดเก็บ เช่นกรมสรรพภาษีได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติพิกัดภาษีภัยใน ร.ศ. 111 กรมสรรพากรก็ได้มีการตราพระราชบัญญัติข้อมูลคับสำหรับพนักงานกรมสรรพากร ส่วนกรมคุลการก็ได้ตราพระราชบัญญัติสำหรับการคุลการ เพื่อเป็นแบบธรรมเนียมในการเก็บภาษีข้าเข้าและข้าออก การออกกฎหมายเพื่อใช้เป็นหลักปฏิบัติของเจ้าพนักงานในการเก็บภาษีอากรดังกล่าวย่อมใช้เป็นเครื่องมือในการบริหารการจัดเก็บภาษีอากรได้เป็นอย่างดี มิให้มีข้อบกพร่องและหลวยดังที่เคยเป็นมาแต่ก่อน⁹³

นอกจากนี้การที่รัฐบาลเข้ามาดำเนินการเป็นผู้จัดเก็บภาษีอากรเองเพื่อหาทางขัดข้องกพร่องต่าง ๆ ที่เคยเกิดขึ้นจากการปฏิบัติของเจ้าภาษีนายอากรดังได้กล่าวแล้วตามคำบรรยาย บังคับมูลของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชีบปะพันธ์พงษ์ รองเสนอตีกระทรวงพระคลัง ทำให้เห็นว่าการเก็บภาษีอากรโดยเจ้าพนักงานของรัฐนั้นมีผลดีคือ ราชภูมิเสียภาษีตามพิกัดท้องตลาดที่กำหนดไว้ และไม่ได้รับความเดือดร้อนจากการกดขี่ข่มเหงอีกต่อไป แต่ที่สำคัญคือ เงินภาษีอากรที่เก็บได้เท่าไหร่ก็เป็นของรัฐทั้งหมด อีกทั้งการควบคุมการปฏิบัติงานของเจ้าพนักงาน ก็ทำได้ง่ายกว่าเจ้าภาษีนายอากร เพราะเมื่อเจ้าพนักงานกระทำผิดจะได้รับโทษทันที เป็นการป้องกันการทุจริตต่อหน้าที่ นอกจากนี้การดำเนินงานของเจ้าพนักงานยังเป็นการสืบเปลืองน้อยกว่าที่ให้เจ้าภาษีนายอากรรับผูกขาดไปจัดเก็บ เพราะต่างคนต่างทำเป็นการสืบเปลืองมาก ดังจะเห็นได้ว่าในระยะต่อมาเมื่อมีการปรับปรุงระเบียบบริหารภาษีอากรเสียใหม่ ปรากฏว่า ค่าใช้จ่ายในการจัดเก็บได้ลดน้อยลงทุกที เมื่อเทียบกับเงินรายได้ ดังเช่นรายงานของกรม

สรรพากรนอกที่เทียบให้เห็นว่า ใน พ.ศ. 2445 กรมสรรพากรนอกเก็บเงินภาษีอากรได้ 8,113,623 บาท เป็นค่าใช้จ่ายในการเก็บ 1,438,110 บาท หรือ 17.73% ของรายได้ ต่อมาใน พ.ศ. 2456 กรมสรรพากรนอกเก็บเงินภาษีอากรได้ 21,198,948 บาท เป็นค่าใช้จ่ายในการเก็บ 2,105,523 บาท หรือ 9.82% ของรายได้ จะเห็นได้ว่า ในเวลา 10 ปี ค่าใช้จ่ายในการจัดเก็บภาษีอากรได้ลดลง ประมาณ 8% นอกจากนั้นในกรณีที่เห็นว่า การเก็บภาษีอากรอย่างเดียว ก็ไม่สามารถเป็นทางการทำให้สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายในการจัดเก็บสูง สมควรที่จะรวมเข้าไว้เป็นหน่วยงานเดียวกัน ก็ได้มีการรวมการปฏิบัติงานเข้าด้วยกันเสีย เช่นในกรณีที่กรมสรรพากรเข้าไปรวมกับ กรมศุลกากร การรวมดังกล่าว เป็นความสะดวกในด้านการบริหาร ในเมืองที่ว่ามีให้หน่วยงาน ต่าง ๆ ทำหน้าที่ซ้ำกัน นอกจากนั้นยังเป็นผลดีต่อรายได้ของรัฐคือประหยัดเงินค่าใช้จ่ายในการดำเนินงานลงได้อีกมาก⁹⁴

แม้ว่ารัฐบาลได้พยายามดำเนินการเก็บภาษีเอง เพื่อให้เกิดความสะดวกในการบริหาร และควบคุมภาษีอากรดังได้กล่าวแล้ว แต่รัฐก็ไม่สามารถจัดเก็บภาษีอากรเองได้ทั้งหมด คงมีเจ้าภาษีนายอากรรับไปจัดเก็บในบางประเภท ดังนั้นการที่พระบาทสมเด็จพระปูชนียอดุจโภคภารกิจทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการตราพระราชบัญญัติเพื่อเป็นแนวทางการปฏิบัติและควบคุม การดำเนินงานของเจ้าภาษีนายอากร นับได้ว่าเป็นการปรับปรุงการบริหารภาษีอากรที่สำคัญ อีกด้านหนึ่ง เพราะแต่เดิมนั้นรัฐบาลมิได้มีกฎหมายที่ใช้เป็นหลักปฏิบัติอย่างแน่นอน เช่นหลัก-กฎหมายการว่าประมูล การส่งเงินหลวง จึงทำให้การควบคุมเจ้าภาษีนายอากรทำได้ยาก เป็นช่องทางให้บุคคลเหล่านี้ต่างมีหนี้สินติดค้างรับอยู่เป็นจำนวนมาก เมื่อได้มีการประกาศใช้ พระราชบัญญัติเจ้าภาษีอากร พ.ศ. 2416 และพระราชบัญญัติการภาษีอากร พ.ศ. 2435 ขึ้น แล้ว พระราชบัญญัติตั้งกล่าว ได้วางหลักกฎหมายการปฏิบัติไว้อย่างแน่นอน เช่นการกำหนด ตัวบุคคลที่จะทำหน้าที่เก็บภาษีอากร การว่าประมูล การส่งเงิน การลงโทษผู้เป็นหนี้หลวง นอกจากนั้นในกรณีที่เห็นว่า การปฏิบัติตามกฎหมายที่ต่าง ๆ มีข้อบกพร่อง พระบาทสมเด็จ-พระปูชนียอดุจโภคภารกิจทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีตราพระราชบัญญัติใหม่ ๆ ขึ้นมาเพื่อ แก้ไขข้อบกพร่องเหล่านั้น เช่น การตราพระราชบัญญัติเพิ่มเติมการภาษีอากร ร.ศ. 124 (พ.ศ. 2449) เพื่อแก้ไขการว่าประมูลภาษีอากรในกรุงเทพฯ เป็นต้น⁹⁵

ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระปูชนียอดุจโภคภารกิจทรงทำการปฏิรูปการภาษีอากรให้เป็นไป อย่างมีระเบียบและรวดเร็ว ด้วยวิธีต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว จึงเป็นผลให้รายได้ของรัฐมี จำนวนสูงขึ้น ดังที่พระองค์ได้ทรงตั้งพระราชหฤทัยไว้แต่แรกเมื่อได้ทรงลงมือทำการปฏิรูป

บทสรุป

บทนี้เป็นเรื่องเกี่ยวกับการคลังของอาณาจักร ซึ่งได้แบ่งเป็นหัวข้อต่อไปนี้ คือ ประเพณีรายได้ หน่วยงานที่รับผิดชอบ วิธีจัดเก็บผลประโยชน์ของรายได้ และปัญหาและการแก้ไขเปลี่ยนแปลงการคลังของอาณาจักรในสมัยรัชกาลที่ 5

ในเรื่องประเพณีรายได้ของรัฐบาลนั้นก็ได้แก่การเรียกเก็บภาษีและการประเพณีต่าง ๆ ซึ่งมีมากหลายชนิด และมีเพิ่มมากขึ้นอีกดึง 38 ชนิดในสมัยรัชกาลที่ 3 นอกจากนี้ก็ยังมีผลประโยชน์ที่เรียกเก็บจากไฟร์และชาวจีน ได้แก่เงินหรือผลผลิตที่เรียกว่าส่วย และเงินผูกปีจากชาวจีน นอกจากนั้นก็มีค่าฤชา ค่ารินราชนาท มรดก และแหล่งรายได้ประการสุดท้าย คือ ผลกำไรจากการค้าสำเนาภักดีต่างประเทศ

หน่วยงานที่รับผิดชอบเก็บรายได้มีหลายหน่วยงานได้แก่กรมพระคลังมหาสมบัติ กรมพระคลังสินค้า กรมพระคลาโหม กรมมหาดไทย กรมพระคลังในช้าย กรมพระคลังในขาว กรมท่ากลาง กรมพระคลังราชการ และกรมนา สำหรับวิธีจัดเก็บผลประโยชน์โดยเฉพาะเรื่องภาษีอากร แต่ละชนิดก็มีการจัดเก็บแตกต่างกันไป ใน การจัดเก็บผลประโยชน์ได้มีระบบเจ้าภาษีนายอากรขึ้นทำหน้าที่เก็บแทนรัฐบาล โดยเป็นผู้ประเมินสั่งเงินภาษีเป็นจำนวนหนึ่งให้กับรัฐบาล การมีระบบเจ้าภาษีนายอากรทำให้รัฐบาลได้ประโยชน์มาก แต่กลับทำให้ราชภูมิเดือดร้อน จึงได้มีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงในสมัยรัชกาลที่ 5

ในประเด็นสุดท้าย คือปัญหาและการแก้ไขเปลี่ยนแปลงการคลังของไทยในสมัยรัชกาลที่ 5 ปัญหาที่เกิดขึ้นได้แก่ ปัญหารื่องหน่วยงานที่รับผิดชอบทางด้านภาษีอากรซึ่งมีความสับสนและซ้ำซ้อนกันมาก ปัญหานั้นในระบบการเมืองเจ้าภาษีนายอากร ซึ่งเจ้าภาษีนายอากรเคยเอารัดเอาเปรียบราชภูมิทำให้เกิดความเดือดร้อน และปัญหาสุดท้ายคือปัญหาการเก็บภาษีอากรกับผู้อยู่อาศัยที่บังคับต่างประเทศ ปัญหาต่าง ๆ ดังกล่าว ทำให้ภาษีอากรรั่วไหลมาก ราชภูมิได้รับความเดือดร้อนพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงโปรดให้แก้ไขเปลี่ยนแปลงระบบการเก็บภาษีอากรให้รัดกุมยิ่งขึ้น ด้วยการออกพระราชบัญญัติหัวข้อการพิพัฒน์ชีวิตระบบที่มี พ.ร.บ.ออกมาจัดการการคลังอีกหลายฉบับ ทำให้การคลังมีระเบียบแบบแผนมากขึ้น

คำถ้ามทัยบท

1. อาณาจักรรัตนโกสินทร์มีรายได้จากการได้บ้าง จงตอบให้ครบถ้วน
2. ระบุการเป็นเจ้าภาษาซึ่งต้องปฏิบัติเช่นไร
3. จงอธิบายประวัติความเป็นมาของการเก็บเอกสารค่าน้ำ เพราะเหตุใดจึงได้ฟันพูดอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 4
4. นายอการ มีอำนาจและหน้าที่ประการใดบ้าง จงตอบมาให้ครบถ้วน
5. มีเหตุผลอันใดที่ผลักดันให้พระบาทสมเด็จพระปูชนียอดมเกล้าฯ ต้องทำการปฏิรูปการคลังของอาณาจักร จงตอบมาให้ครบถ้วน

ຫຶ່ງອຮຣດ

1. ເຈົ້າພະຍາທີພາກຮວງຕີ, ພຣະລາງພັກຄວາມກຽງຮັນໄກສິນທັງກາດທີ 1 (ພຣະນຳ : ໂຮງພິມພົງຄູສກາ, 2504), ມັນ 365 .
2. ຄັກທີ່ຮຽນແນ່ຍົມຕ່າງ ຖ., ເລີ່ມຈບ, ມັນ 161 .
3. ເວື່ອງເດືອງກັນ, ມັນ 165-9 .
4. ເວື່ອງເດືມ, ມັນ 159-61.
5. ເວື່ອງເດືມ, ມັນ 171-2 .
6. ເວື່ອງເດືມ, ມັນ 173-5 .
7. ເວື່ອງເດືມ, ມັນ 176-9 .
8. ບຸນຍຸໂດ ແກ້ວກັນຫາ, ເວື່ອງເດືມ, ມັນ 88-93 .
9. ຂໍ້ເວື່ອງສິລປີ, ເວື່ອງເດືມ, ມັນ 76-8 .
10. ຄັກທີ່ຮຽນແນ່ຍົມຕ່າງ ຖ., ເລີ່ມຈບ, ມັນ 176-9 .
11. ເວື່ອງເດືມ, ມັນ 183 .
12. ເວື່ອງເດືອງກັນ, ມັນ 182 .
13. ເວື່ອງເດືມ, ມັນ 184-8 .
14. ການຝົດ ສມເກີຍຮົດຖຸ ແລະ ຍຸພາ ຂມຈັນທົງ (ຜູ້ແປລ), ການປົກກອງແລກການບົງລາຍງອງ ທີ່ໄກສົມບັນໂນຮາຍ, ມັນ 345 .
15. ຄັກທີ່ຮຽນແນ່ຍົມຕ່າງ ຖ., ເລີ່ມຈບ, ມັນ 214 .
16. ເວື່ອງເດືມ, ມັນ 217 .
17. ເວື່ອງເດືມ, ມັນ 219 .
18. ເວື່ອງເດືມ, ມັນ 218 .
19. ເວື່ອງເດືມ, ມັນ 220 .
20. ເວື່ອງເດືອງກັນ ມັນເດືອງກັນ .
21. ເວື່ອງເດືມ, ມັນ 214 .
22. ເວື່ອງເດືອງກັນ ມັນເດືອງກັນ
23. ເວື່ອງເດືມ, ມັນ 215 .
24. ເວື່ອງເດືອງກັນ ມັນເດືອງກັນ
25. ເວື່ອງເດືອງກັນ ມັນເດືອງກັນ

26. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
27. เรื่องเดิม, หน้า 216.
28. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, หน้า 397 และสกัดธรรมเนียมต่าง ๆ เล่มจบ, หน้า 181.
29. ประชุมประกาศ..., หน้า 396 .
30. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.
31. เรื่องเดิม, หน้า 397 .
32. เรื่องเดิม, หน้า 140-41.
33. เรื่องเดิม, หน้า 141.
34. กาญจน์ สมเกียรติกุล..., การบุกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า 3478.
35. เรื่องเดียวกัน, หน้า 349 .
36. เรื่องเดิม, หน้า 350 .
37. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, หน้า 166.
38. เรื่องเดิม, หน้า 166-8 .
39. สกัดธรรมเนียมต่าง ๆ, เล่มจบ, หน้า 195 .
40. เรื่องเดิม, หน้า 190 .
41. เรื่องเดิม, หน้า 194 .
42. เรื่องเดิม, หน้า 200 .
43. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, หน้า 168 .
44. เรื่องเดิม, หน้า 170 .
45. เรื่องเดิม, หน้า 174-6 .
46. เรื่องเดิม, หน้า 173-4 .
47. เรื่องเดิม, หน้า 174-6 .
48. เรื่องเดิม, หน้า 176 .
49. เรื่องเดิม, หน้า 348 .
50. เรื่องเดิม, หน้า 350 .
51. เรื่องเดิม, หน้า 351 .
52. เรื่องเดิม, หน้า 176-7 .
53. สกัดธรรมเนียมต่าง ๆ, เล่มจบ, หน้า 205 .

54. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
55. เรื่องเดิม, หน้า 207.
56. เรื่องเดิม, หน้า 237 .
57. เรื่องเดิม, หน้า 248 .
58. เรื่องเดิม, หน้า 255 .
59. เรื่องเดิม, หน้า 256-60 .
60. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, หน้า 157.
61. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
62. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
63. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408, เล่ม 2 หน้า 201 .
64. เรื่องเดียวกัน, หน้า 203 .
65. เรื่องเดิม, หน้า 310-12 .
66. บุญรอด แก้วกันหา, เรื่องเดิม, หน้า 53 .
67. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
68. กัญจน์ สมเกียรติกุล..., การปกครอง..., หน้า 351 .
69. เรื่องเดียวกัน, หน้า 352 .
70. “พระไอยการลักษณผู้เมีย”, มาตราที่ 35, กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 2, หน้า 222-3 .
71. “พระไอยการพรมศักดิ์”, มาตราที่ 29, กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 1, หน้า 217 .
72. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน
73. “พระไอยการลักษณวิวาทตีต่อกัน”, มาตราที่ 17, กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 3, หน้า 192 .
74. “พระไอยการลักษณมรดก”, มาตราที่ 3, กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 3, หน้า 25
75. เรื่องเดิม, มาตราที่ 3, หน้า 41 .
76. “พระไอยการกระبدศึก”, มาตราที่ 1, กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 4, หน้า 124 .
77. “พระไอยการลักษณโจร”, มาตราที่ 54, กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 3, หน้า 247 .
78. “พระราชกำหนดใหม่”, กฎหมายตราสามดวง, เล่ม 5, หน้า 228-33 .
79. สมสวาง ชวนไชยสิทธิ์, “การปฏิรูปภาษาเชิงการในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช”, ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสานมิตร, 2515 (อั้ดสำเนา), หน้า 28 .

80. เรื่องเดียวกัน, หน้า 31 .
81. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, หน้า 249 .
82. อักษรธรรมเนียมพ่าง ๆ, เล่มจบ, หน้า 206 .
83. เรื่องเดียวกัน, หน้า 225-6 .
84. ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404, หน้า 353 .
85. สมส瓦ท ชวนไชยสิทธิ์, เรื่องเดิม, หน้า 42 .
86. ประชุมประกาศ..., หน้า 353 .
87. สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, พระราชพงคาวการกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5 (พระนคร : โรงพิมพ์ครุสภา, 2504), หน้า 350 .
88. เรื่องเดียวกัน, หน้า 354-5 .
89. สมส瓦ท ชวนไชยสิทธิ์, เรื่องเดิม, หน้า 47 .
90. เรื่องเดิม, หน้า 55 .
91. เรื่องเดิม, หน้า 159 .
92. เรื่องเดิม, หน้า 160 .
93. เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน .
94. เรื่องเดิม, หน้า 161 .
95. เรื่องเดิม, หน้า 162 .

บรรณานุกรมตอนที่ 4

บรรณานุกรม

เอกสารปฐมภูมิ

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 1 จ.ศ. 1151”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 2 รายงานเรื่องปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 จ.ศ. 1175”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 15

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1194”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 48

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1196”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 32 ใบบอกหลวงจำนวนครึ่งเศษ สิ่งไม้ขอนสักส่วน

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1197”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 5 บัญชีรายวันเรื่องสิ่งไม้ขอนสัก หัวเมืองต่าง ๆ เข้ามาถวาย

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1198”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 55 เรื่องใบบอกเมืองเพชรบูรณ์ สิ่งเงินส่วน

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1206.” หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 43 เรื่องตอบรับไม้ขอนสัก 100 ตัน ซึ่งพระยาธรรมนูญแต่งให้พระยารักษามีองแก้วนำลงมาญูลเกล้าฯ

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1207”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 281 เรื่องกรมหลวงวงศากา ให้จัน ซึ่งเป็นข้าในกรมขึ้นไปเชือกที่นาทำไร่อ้อย

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 3 จ.ศ. 1208”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 60 เรื่องใบบอกเจ้าพระยา-บดินทรเดชา.เรื่องสิ่งกระดานส่วนยลงมาญูลเกล้าฯ ถวาย

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1214”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 20

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1216”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 118. เรื่องคำให้การคำแಡงคงใช้ให้อ้ายเหม็นลาวยจีนหลั่งลงยามาขายแทนตัวไพร.

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1221”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 88.

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1223”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 107

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1224”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 148.

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1227”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 261.

“จดหมายเหตุรัชกาลที่ 4 จ.ศ. 1228”. หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 111 หนังสือพญาชารสมบัติฯ มาถึงพระยาวิเศษฤทธิ์ไซ ผู้สำเร็จการเมืองฉะเชิงเทรา.

ศิลปกร, กรม. กองจดหมายเหตุ, เอกสารรัชกาลที่ 4 หนังสือราชการกรมพระคล้าโหม
จ.ศ. 1228-1229 เล่ม 33 สารตราเจ้าพระยาอัครมหาเสนาฯ ถึงพระยาบริรักษ์ภูธร
วันที่ 27 เมษายน พ.ศ. 2410.

- _____ เอกสาร ร.5. กษ.3/4 พระราชนัดรัลในพระราชพิธีเปิดคลองรังสิตประยูรศักดิ์
5 กรกฎาคม ร.ศ. 115.
- _____ เอกสาร ร.5 3.2ก/12 หนังสือพระฤทธิ์จักรกำจัตรผู้ว่าราชการเมืองธัญญบุรีทูลกรม-
หลวงเนรศร์วรฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงนครบาล 3 ตุลาคม ร.ศ. 121.
- _____ เอกสาร ร.5 กษ.6.6/2 เรื่องมิสเตอร์บารัน ขออนุญาตทำบ่อแร่เมืองกระบิล วันที่
14 กุมภาพันธ์ ร.ศ. 109.
- _____ เอกสาร ร.5 กษ.8/1 เรื่องรายงานพระองค์เพ็ญรายงานมิสเตอร์โตโยมาเรื่องทำไฟไหม
- _____ เอกสาร ร.5 กษ.8/2 เรื่องทำไฟไหม.
- _____ เอกสาร ร.5 กษ.10/1 เรื่องไตรสุนทร奚鹭นัยเจริญในการเพาะปลูก
- _____ เอกสาร ร.5 กษ.10.1/2.
- _____ เอกสาร ร.5 กษ.142ก./22 เรื่องจะเพิ่มภาษีค่าโดยส่งออกไปต่างประเทศแลคิดจะตั้ง^ร
โรงฝ่าสัตว์ด้วย.
- _____ เอกสาร ร.5 ค.142ก./1 เรื่องภาษียาสูบฝันสุรา ฝ้าย ป่าไม้มีเมืองแพร.
- _____ เอกสาร ร.5 ค.142ก./3 เรื่องภาษีน้ำอ้อยหัวเมือง.
- _____ เอกสาร ร.6 กษ.1/3 หนังสือของพระยาวงษานุประพันธ์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6
วันที่ 5 พฤษภาคม พ.ศ. 2454.
- _____ เอกสาร ร.6 กษ.1/6 หนังสือพระยานนทบุรีศรีเกษตรารามมีถึงพระยาเมราชนาดี
กระทรวงมหาดไทย วันที่ 8 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2453.
- _____ เอกสาร ร.6 กษ.1/6 หนังสือของบริษัทขุดคลองและคุนาสยามทูลเกล้าฯ รัชกาลที่ 6
วันที่ 15 มีนาคม พ.ศ. 2453.
- _____ เอกสาร ร.6 กษ.1/6 เมมเมอร์แรนดัมที่จะแก้ไขนาเสื่อมให้กลับเจริญขึ้น.
- _____ เอกสาร ร.6 กษ.2/1 ประกาศพระราชบัญญัติมาตราซึ่งตั้งตามวัด พ.ศ. 2466.
- _____ เอกสาร ร.6 กษ.2/16 หนังสือนายกสภากาแฟร์พานิชย์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ 6
วันที่ 15 กันยายน 2464.
- _____ เอกสาร ร.6 กษ.2/16 ประกาศเรื่องเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ

- _____ เอกสาร ร.6 กช.6/2 กรมหลวงดำรงราชานุภาพกราบบังคมทูล รัชกาลที่ 6 เรื่อง
ทำเร่าวันที่ 15 สิงหาคม ร.ศ. 128.
- _____ เอกสาร ร.6 กช.7/1 สำเนาสารตราถึงข้าหลวงเทศบาลมณฑล วันที่ 9 มีนาคม
พ.ศ. 2453.
- _____ เอกสาร ร.6 กช.7/1 สำเนาสารตราถึงข้าหลวงเทศบาลมณฑล ถุมภาคันธ์ 2454.
- _____ เอกสาร ร.6 กช.7/6 สำเนาพระราชนูญติออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. 127.
- _____ เอกสาร ร.7 กช.6/1 เรื่องเบ่งบารเพด.
- _____ เอกสาร ร.7 กช.7/1 เรื่องจัดการรักษาพันธุ์สัตว์น้ำ และรายงาน คร.สมิท.

เอกสารทุคียภูมิ

ภาษาไทย

กฎหมายตราสามดวง. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2506. เล่ม 1, 2, 3, 4, 5.

กิตติ ตันไทย. “คลองกับระบบเศรษฐกิจของไทย (พ.ศ. 2367-2453)”. วิทยานิพนธ์ปริญญา-
มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2520.
(อัดสำเนา)

เกษตรและสหกรณ์, กระทรวง. วิวัฒนาการด้านการเกษตรกรรุกรัตนโกสินทร์. พระนคร :
ห้างหุ้นส่วนจำกัดภาพพิมพ์, 2525. (จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในงานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์
200 ปี).

เกียรติศักดิ์ วงศ์มุกดा. “สภาพการค้าของไทย พ.ศ. 2325-2398”, ปริญญานิพนธ์การศึกษา
มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร 2523. (อัดสำเนา)

ครอว์เฟิร์ด, จอห์น. เอกสารครอว์เฟิร์ด. แปลโดย ไฟโรมัน เกษแม่นกิจ พระนคร : โรงพิมพ์
การศาสนา, 2515.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค. พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.

พระราชทัตถเลขาในพระบาทสมเด็จฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องเสด็จประพาสแอน
มาฎู เมืองรัตนโกสินทร์ กก 108, 109, 117, 120 รวม 4 คราว. พระนคร : โรงพิมพ์
พิมพ์ไทย, 2468. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ

สมเด็จพระเจ้าอย่างทรงเชื้อ เจ้าฟ้ามัลินพดาฯ ศิรินภาพรรณดี กรมขุนศรีสัชนาลัย
สุรกัญญา ณ เมธุท้องสนามหาวงศ์ พ.ศ. 2468.

_____ ระยะทางเด็กพะราชาดำเนินประพาสทางบก ทางเรือ รอบแควน้ำยรับน้ำสินทรัค ก.
109. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภा, 2507. เล่ม 2.

_____ “เรื่องบุรพภาคพะราเรวมเทคโนโลยีและเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว”,
ประชุมพงศาวดารภาคที่ 33. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภा, 2510.

ฉัตรกิพย์ นาถสุภा. เกษรธกิจหมู่บ้านไทยในอดีต. พระนคร : สร้างสรรค์จำกัด, 2527.

ชัย เว่องศิลป์. ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ. 2352-2453 ด้านเศรษฐกิจ. พระนคร : สมาคมสังคม-
ศาสตร์มอบให้สำนักพิมพ์ไทยรัตนพานิชจัดพิมพ์จำหน่าย, 2522.

ชุมนุมเรื่องจันทร์. พระนคร : 2514. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นาง
วรรณ จันทร์ ณ สุสานหลวงวัดเทพศรีวิรินทราราช วันที่ 29 พฤษภาคม พุทธศักราช
2514).

ชูสิทธิ์ ชูชาติ. “พ่อค้าวัวต่าง : ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย.
(พ.ศ. 2398-2503)” เอกสารประกอบการสัมมนาเรื่องประวัติศาสตร์ท้องถิ่น จัดโดย
สมาคมประวัติศาสตร์ ในพระราชอุปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ร่วมกับภาค
วิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ และคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
เมื่อ 17 กุมภาพันธ์ 2527.

คำรำราชา nauyaph, สมเด็จฯ กรมพระยา. พระราชนิพัทธ์การกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2. 2 เล่ม.

พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภा, 2505.

_____ พระราชนิพัทธ์การกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 5. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภा, 2504.

_____ อธิบายถึงเรื่องเที่ยว เที่ยวทະเตคงวันออก เที่ยววนกอกเพชรบูรณ์ เที่ยวห้วยก้อนนัมกึก
ที่เกาะดูก เที่ยวไทรโยค. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภा, 2504.

_____ เอกสารตรวจสอบการเมืองนครไชยศรี. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภा, 2511. (พิมพ์เป็น
อนุสรณ์ในงานสถาปนิกจิตศึกษา หมู่อมάดawan ดีสกุล ณ อุบลฯ ณ เมธุวัดเทพศรีวิรินทราราช
วันจันทร์ที่ 22 กรกฎาคม 2511).

_____ และนริราธุวัดติวงศ์, สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุน. สำนักสมเด็จ. ภาค 4. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภा, 2513.

พิพารวงศ์, เจ้าพระยา. พระราชนิพัทธ์การกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภा, 2503.

- _____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ชากที่ 2. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- _____ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ชากที่ 3. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- นิติ เอียวศรีวงศ์. วัฒนธรรมกราดูมพีกับวรรณกรรมต้นรัตนโกสินทร์. เอกสารวิชาการ
หมายเลข 20 เพื่อประกอบการสัมมนาสองครัวราชรัตนโกสินทร์ความเปลี่ยนแปลงของ
สังคมไทย จัดโดยสถาบันไทยศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สถาบันวิจัยสังคม
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย มูลนิธิโครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ วารสารธรรมศาสตร์ 3-5 กุมภาพันธ์ 2525.
- บุญรอด แก้วกันหา. “การเก็บส่วยในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. 2325-2411).” วิทยา-
นิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬา-
ลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2518. (อัดสำเนา).
- ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2394-2404. พระนคร : โรงพิมพ์สำโรงธรรม, 2511. (คณะสงฆ์
วัดอนงค์ราม ในความอุปถัมภ์ของนายชนาณ และคุณหญิงวีร ยุวบูรณ์ พิมพ์ภายใน
งานพระราชทานเพลิงศพ พระมหาโพธิวงศาจารย์อินทโชตเถระ ณ เมรุหน้าพลับพลา
อิศริยาภรณ์ วัดเทพศรีนทราราวาส วันที่ 9 พฤษภาคม พ.ศ. 2511).
- ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2408. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2408-2411. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2504.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 62 พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512. เล่ม 34.
- ประชุมพงศาวดารภาคที่ 69. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512. เล่ม 43.
- ประสิกน์ แก้วสิงห์. “การปรับปรุงการเกษตรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า-
เจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2435-2453”. ปริญนานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรี-
นครินทร์วิโรฒ ประสานมิตร 2517. (อัดสำเนา)
- ปิยะฉัตร ปิตะวรรน. ระบบไฟรในสังคมไทย พ.ศ. 2411-2453. พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์, 2526.
- ปาลเลกัวร์, ณัช บังดิต. เด่าเรื่องกรุงสยาม. แปลโดย สันต์ ท.โภมสุตร พระนคร : ก้าวหน้า,
2506.
- พวงเพชร สุรัตนกิจกุล. “เปรียบเทียบผลงานของเสนาบดีกระทรวงเกษตรธารีการ (พ.ศ. 2435-
2475 (ค.ศ. 1892-1932)”. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์
บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2516. (อัดสำเนา)

พิชัย สิงห์ทอง. “นโยบายส่งเสริมการเกษตรกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เจ้าอยู่หัว”. ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2523. (อัดสำเนา)

มัลลิกา เรืองระพี. “บทบาทของชาวจีนในด้านเศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรมไทยสมัยรัชกาล ที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 4 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์”. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2517. (อัดสำเนา) ลักษณะรวมเนียมต่าง ๆ. พระนคร : คลังวิทยา, 2506. 2 เล่ม.

แสงกานต์, โรเบิร์ต. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย. (กฎหมายที่ดิน). พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง, 2483.

วรรณชลีย์ บุญมี. “ความสัมพันธ์กับอังกฤษในบางสังคมและสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาเจ้าอยู่หัว : การป้าแม่และการเมืองแร”. ปริญญาดุษฎีบัณฑิตศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทร์ 2520. (อัดสำเนา)

วรากรณ์ พินาณท์. “การค้าสำอางของไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น”. วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2522. (อัดสำเนา).

วัลย์วิภา บุรุษรัตนพันธ์, ม.ล. การเพาะปลูกอ้อยและอุตสาหกรรมน้ำตาลไทยในคริสตศวรรษที่ 19. เอกสารวิชาการหมายเลขอ 44 เพื่อประกอบการสัมมนาสองครัวรัฐรัตนโกสินทร์ : ความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย ๙ กุมภาพันธ์ 2526.

วีโอลেขา ภารวนสาร. “การปกครองของไทย”, “สังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์”, พื้นฐานวัฒนธรรมไทย. พระนคร : มหาวิทยาลัยรามคำแหงมอบให้กับจันทน์การพิมพ์จัดพิมพ์, 2528.

เวลล์, จอร์จท์. การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ. แปลโดย กานุจันี สมเกียรติกุล และยุพา ชมจันทร์. พระนคร : เจริญวิทยาการพิมพ์, 2519.

ศิลปกร, กรม. จดหมายเหตุรัชกาลที่ 2 อ.ศ. 1173. พระนคร : โรงพิมพ์กรมศาลา, 2513. เล่ม 2.

———. รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. พระนคร : 2505. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอกเจ้าพระยาบดินเดชาบุชิต)

สมชาย หลังหมอยา. “ปัญหาชานาและนโยบายของรัฐบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาเจ้าอยู่หัว”. วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2521. (อัดสำเนา)

สมส瓦ท ชวนไชยสิทธิ์ “การปฏิรูปภาคีอกรในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ อยู่หัว”. ปริญญาดุษฎีบัตรศึกษา nabānātīt วิทยาลัยวิชาการศึกษาประสาณมิตร, 2515. (อัดสำเนา)

สุนันท์ ไชยเมลล์ “สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ อยู่หัว”. ปริญญาดุษฎีบัตรศึกษา nabānātīt มหาวิทยาลัยศรีนครินทร์วิโรฒ ประสาณมิตร. 2524. (อัดสำเนา)

สุรพันธ์ สนิทวงศ์ ณ อุบลราชธานี, ม.ร.ว. ข้าวของประเทศไทย. พะนค : 2470. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพผู้ดีต่าง)

เสถียร ลายลักษณ์, บุญเรือง นาคีนพคุณ, และบุญธรรม ศิริฤทธิ์ (ผู้รวบรวม). ประชุมกฎหมายประจำปี. พะนค : โรงพิมพ์เดลิเมลล์, 2478. เล่ม 4, 5, 8, 18.

แสงโสม เกษมครี, ม.ร.ว. และ วิมล พงศ์พัฒน์, นาง. ประวัติศาสตร์สมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1-รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325-พ.ศ. 2394). พะนค : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, 2523. อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. สังคมไทยในสมัยที่นรัตนโกสินทร์ : พ.ศ. 2325-2416. แปลโดย ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข. พะนค : โรงพิมพ์พิมเสน่, 2521.

រាយការណ៍ឯម្ម

- Bowring, Sir John. *The Kingdom and People of Siam with a Narrative of Mission to that country in 1855.* London, 1969.
- Crawfurd, John. *Journal of an Embassy to the Courts of Siam and Cochinchina.* Kuala-Lumpur: Oxford University Press, 1967.
- Finlayson, George. *The Mission to Siam, and Hue, the capital of Cochinchina, in the years 1821-22.* From the journal of the late George Finlayson. With a memoir of the author, by Thomas Standford Raffles, F.R.S. London: J. Murray, 1826.
- Ingram, James C. *Economic Change in Thailand 1850-1970.* California: Standford University Press, 1971.
- Skinner, G. William. *Chinese Society in Thailand and Analytical History.* New York: Cornell University Press, 1962.